

Наполеон Орда

ТВОРИ

Орда Наполеон.

О65 Твори [ноти] / Упорядкування Ірини Копоть, передмова Володимира Остринського. – Житомир: ТОВ «Видавничий дім “Бук-Друк”», 2022. – 32 с.

Тринадцятий зошит видавничої серії «Музична скарбниця Волині» містить музичні твори Наполеона Орди, а також основні дані його біографії.

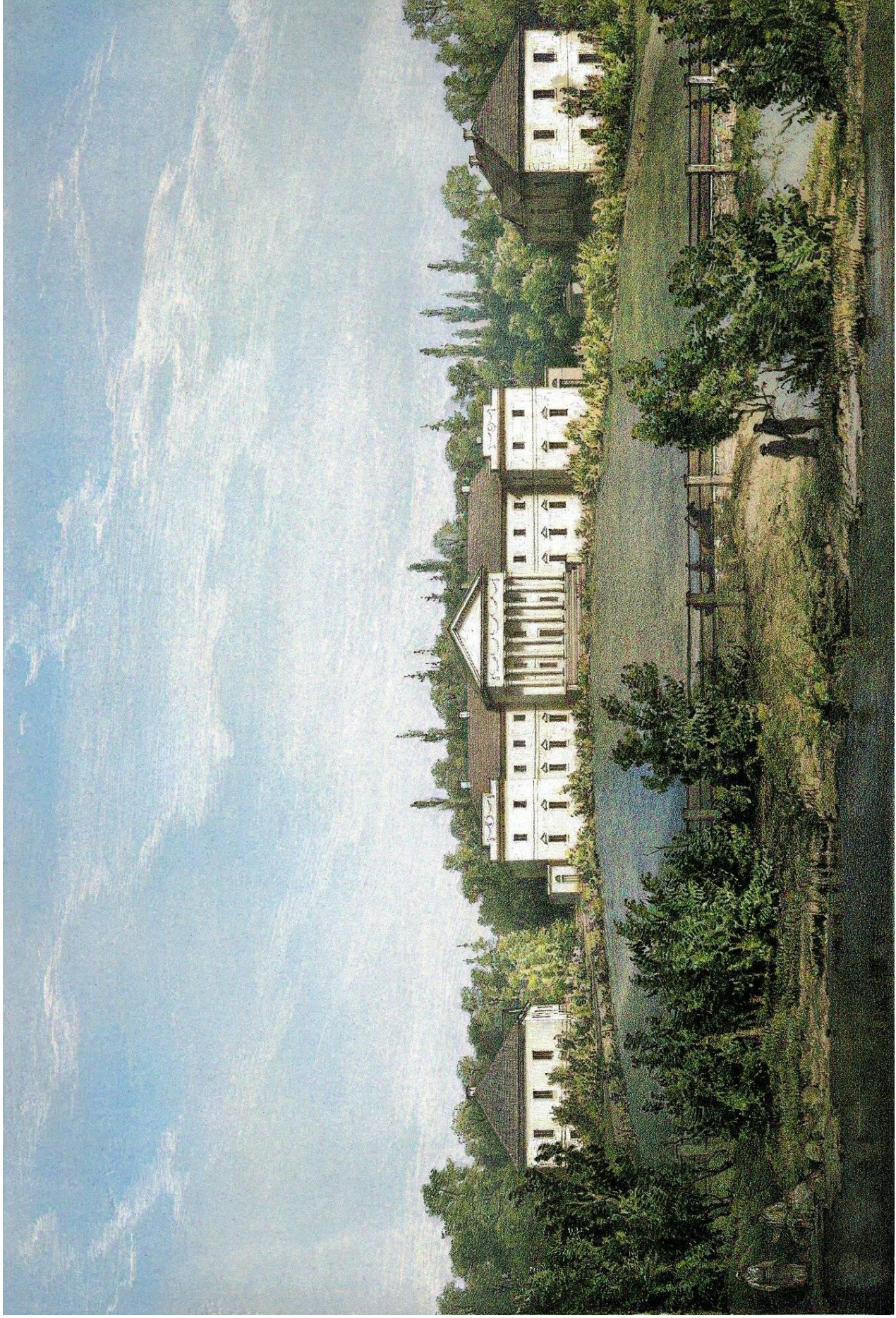
Видання розраховане на музикантів-виконавців і науковців. Може бути використане як навчальний матеріал для студентів-музикознавців, істориків, культурологів, філологів.

Trzynasty zeszyt serii wydawniczej «Muzyczny Skarbiec Wołynia» zawiera utwory muzyczne Napoleona Ordy oraz podstawowe dane jego życiorysu.

Publikacja jest kierowana do muzyków wykonawców oraz naukowców. Może być wykorzystywana jako materiał dydaktyczny dla studentów muzykologów, historyków, kulturologów, filologów.

Наполеон Орда. Автопортрет

Наполеон Орда. Мاستок Ганських-Жевуських у Верхівні (кольоризація МуНерітаге Іп Солог™)

GRAMATYKA MUZYKI

CZYLI

WYKŁAD ROZBIOROWY I PRAKTYCZNY

MELODYI I HARMONII

z dodatkiem w krótkości

o fudze, kontrapunkcie, instrumentach orkiestrowych, o organie,
fortepianie i o nauce śpiewu,

DLA UŻYTKU PIANISTÓW

NAPISANA PRZEZ

NAPOLEONA ORDE.

WARSZAWA.

W DRUKARNI JANA JAWORSKIEGO,
PRZY ULICY KRAKOWSKIE-PRZEDMIEŚCIE NR. 415.

1873.

Wacnemu Księżkowi i Kompozytorowi Naszemu

STANISŁAWOWI MONIUSZCE,

W DOWÓD CZCI I JEGO ZASŁUGOM MUZYCZNYM

pracę swoją poświęca

Napoleon Orda.

ГО «Житомирська обласна Спілка поляків України»

Видавнича серія
«Музична скарбниця Волині»
Зошит тринадцятий

Житомир, 2022

Żytomierski Obwodowy Związek Polaków na Ukrainie

Seria wydawnicza
«Muzyczny Skarbiec Wołynia»
Zeszyt trzynasty

Żytomierz, 2022

НАПОЛЕОН МАТЕУШ ТАДЕУШ ОРДА

(передмова)

Наполеон Матеуш Тадеуш Орда – польський, білоруський, литовський і український художник, скульптор, композитор, музикант, поет, літератор, мовознавець, директор театру, видавець, педагог.

Народився 11 лютого 1807 року в родинному маєтку¹ в урочищі Червоний Двір у селі Вороцевичі Пінського повіту Мінської губернії в сім'ї збіднілого шляхтича, маршалка та предводителя дворянства Кобринського повіту, інженера-фортифікатора Міхала Орди (1770[?]-1809), який будував на Поліссі дороги та канали. Прізвище, очевидно, було татарського походження, а ім'я синові батьки дали на честь французького імператора, на якого поляки поклали великі надії як на визволителя з імперської кабали [3, с. 17; 13; 17; 20; 39, с. 116; 46, с. 116; 55].

Батько Наполеона помер, коли синові було лише два роки, й усі тяготи з управління маєтком і виховання сина та чотирьох дочок – Юзефи (нар. 1800[?]), Анни (Анелі, Кароліни) (1801[?]-1891), Емілії Луції (нар. 1804[?]) та Гортензії (1808-1894) – лягли на плечі матері. Мати Юзефа Бутримович (1770[?]-1859) – талановита піаністка, дочка Пінського старости, посла на Великий Сейм у Варшаві, дворянина гербу «Топор» Матеуша Бутримовича (1745-1814), відомого громадського діяча, який за заслуги в налагодженні транспортних комунікацій був нагороджений орденами Білого Орла та Святого Станіслава. Дніпровсько-Бузький (Муховецький)² і Дніпровсько-Німанський (Целяхоновський)³ водні канали – справа

рук і розуму саме Матеуша Бутримовича. Також побудував у Пінську за проектом віленського архітектора Кароля Шильдгауза палац змішаного архітектурного типу: стилі бароко та класицизм. Перший камінь у фундамент майбутнього палацу заклав останній король Речі Посполитої Станіслав Август Понятовський (1732-1898). Після смерті Матеуша Бутримовича палац успадкувала його дочка Юзефа. Пізніше палац перейшов у власність її сестри Гортензії [17; 20; 43; 55].

П оїздки, скитання, мандрівки

Одержавши вдома хорошу базову освіту, Наполеон навчався з 1819 року у Свіслоцькій гімназії, заснованій у 1804 році графом Вікентієм Тишкевичем (1757-1816). Вихованцями Свіслоцької гімназії були відомі особистості XIX століття: Юзеф Пашковський (1787-1858), Віктор Гельтман (1796-1874), Януарій Суходольський (1797-1875), Леон Потоцький (1799-1864), Юзеф Ковалевський (1801-1878), Адольф Белокоз (1802-1865), Райнольд Суходольський (1804-1831), Костянтин Будзінський (1807-[?]), Леон Зенкевич (1808-1870), Юзеф Ігнацій Крашевський (1812-1887), Луціан Крашевський (1820-1892), Ромуальд Травгут (1826-1864), Владислав Малаховський (1837-1900), Костянтин Калиновський (1838-1864). Після закінчення гімназії в 1823 році поступив на фізико-математичний факультет Віленського університету, де став членом таємної студентської організації «Зоряни». За що в 1827 році разом із Адамом Мішкевичем (1798-1855), Ігнатієм Домейком (1802-1889), Яном Чечотом (1797-1847) був заарештований, виключений зі складу студентів третього курсу університету та відсидів 15 місяців у тюрмі. Звільнившись, повернувся додому, залишаючись під наглядом поліції [3, с. 17; 13; 17; 20].

У 1830 році Орда служив у гвардійському кінному полку Литовського корпусу російської армії. Після служби повернувся у Вороцевичі. Коли грянуло польське національно-визвольне повстання, примкнув до нього. 25 травня 1831 року підпоручник 4-го полку кінних стрільців Польського королівства Наполеон Орда за битву під Коцьком нагороджений найвищою військовою нагоро-

¹ До наших днів дійшло зображення маєтку, виконане Наполеоном Ордою, а також в архіві поліцейської дільниці зберігся його детальний опис від 1835 року, пов'язаний із судовим рішенням про конфіскацію маєтку у зв'язку з участю Наполеона Орди та членів його родини в польському національно-визвольному повстанні 1830-1831 років. Будинок був побудований Міхалом Ордою в другій половині XVIII століття. Це був типовий польський дворянський маєток. Перед будинком – велика клумба. Будинок був великим: на першому поверсі – величезна зала та 16 кімнат, ще 2 кімнати – на мансарді. Були ще господарські будівлі: погребі, сушарки для врожаю, стайня тощо. Будівлі оточував парк. Був ще фруктовий сад. Будинок згорів під час Другої світової війни [55].

² Спочатку називався Королівським, на честь Станіслава Августа Понятовського, який підтримував Матеуша Бутримовича в будівництві каналу [20].

³ Спочатку називався Огінським, на честь генерал-майора військ Великого князівства Литовського Міхала Казимира Огінського (1729-1800), поета, письменника, композитора, драматурга, мецената, який фінансував будівництво цього каналу та політичним прихильником якого був Матеуш Бутримович. Міхал Казимир Огінський – дядько композитора Міхала Клеофаса Огінського (1765-1833) [20].

дою Польщі за мужність перед лицем ворога – золотим хрестом «*Virtuti militari*» («Воїнська доблесть»). Командував партизанським загonom у чині капітана [3, с. 17; 6; 20; 17; 56, с. 115].

Після придушення повстання Орда був зарахований до «заколотників другого розряду», родинний маєток у Вороцевичах конфіскували. Рятуючись від заслання до Сибіру, Орда покинув країну. Проживав у Австрії, Франції, Німеччині, Італії та Швейцарії. Подорожуючи Європою, почав створювати з 1831 року цикли своїх малюнків – пригiрських містечок, замків, палаців, маєтків, сільських будівель, міст та їх околиць [3, с. 18].

У 1833 році Наполеон Орда під чужим прізвиськом, як слуга Титуса (Тита) Плонського, прийшов із ним пішки зі Швейцарії до Парижа. Євгеній Дніпровський припускає, що таємничим другом був керівник пінського повстання Титус (Адам Титус Александер)⁴ Пуслівський (1803–1854), старший син одного з найбагатших польських магнатів – Войцеха Яна Пуслівського (1762–1833) та княгині Юзефи Ангешки Францішки Друцької-Любецької (1776–1830). Не випадково композитор присвятив у 1873 році полонез № 2 «Плавний» («*Posuwisty*») Юлії Пуслівській, уродженій княгині Друцькій-Любецькій (1811–1888)⁵, дружині графа Францішека Ксаверія (Роміджі Францішека Адама)⁴ Пуслівського (1806–1874), рідного брата повстанця. Також Наполеон Орда в 1865 році зобразив на своїй акварелі родинний маєток Піски⁶ (зараз Березівський район Берестейської області) Францішека Ксаверія (Владислава Войцеха Адама Тадеуша)⁴ Пуслівського (1843–1908), племінника повстанця. В цьому маєтку народився Титус Пуслівський [6; 26; 49].

У Парижі Наполеон Орда прожив 23 роки. Тут він подружився з Фридериком Шопеном. У нього та Ференца Ліста брав уроки композиції, гри на фортепіано. Разом з Фридериком Шопеном музикував на вечорах у будинках Плятерів і Чарторийських. Брав участь у літературних зборах, супроводжуючи грою на фортепіано поетичні імпровізації Адама Міцкевича. Написав у Парижі десятки музичних творів – полонезів, вальсів, мазурок, ноктюрнів, польок, пісень [17; 20].

⁴ У дужках подані імена за ґрунтовною працею з дослідження родини Пуслівських [49], коли вони не збігаються з більш поширеною в джерелах формою імен/імені та не містять більш поширене ім'я першим.

⁵ Orda Napoleon. *Polonaise 'Posuwisty' na fortepian*. Warszawa : G. Sennewald, 1873. [J. W-nej Julii z Xiążąt Lubeckich Xawerowej Puslowskiej]

⁶ Візьмемо на себе сміливість саме так писати назву села (біл. Пескі; рос. Пески; пол. Piaski, іст. Pieski), хоча одна з легенд про її походження розповідає, що в маєтку, який належав спадкоємцю Лева Сапґи, була зграя псів, звідси й назва – від польського «pies». Але є й таке трактування: перші поселенці запам'ятали пісок, по якому було важко просуватися [26].

Друзями Орди були Тадеуш Костюшко, Адам Міцкевич, Юліуш Словацький, Фридерик Шопен, Ференц Ліст, Джоакіно Россіні, Джузеппе Верді, Шарль Гуно, Гектор Берліоз, Оноре де Бальзак, Анрі Стендаль, Іван Тургенєв, Поліна Віардо [17; 20; 52].

За порадою Шопена з 1833 року відвідував студію відомого французького майстра архітектурного пейзажу П'єра Жирара (1806–1872) [3, с. 18; 17; 20; 39, с. 116].

У 1838 році видав «Альбом творів польських композиторів» («*Album dzieł kompozytorów polskich*»). Кошти, виручені за альбом, пожертвував бідним емігрантам [9, с. 623; 17; 20].

З 1839 року – член Історико-літературного товариства [9, с. 623; 55].

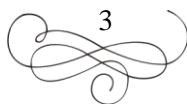
В 1840–1842 роках разом зі своїм другом Титом Плонським подорожував Францією та Рейнською областю. В 1842 році – Іспанією, Португалією та Алжиром, про що свідчать його подорожні роботи, в 1843–1844 роках – Австрією, Англією, Шотландією, Бельгією, Голландією [3, с. 38; 17; 20; 33; 55].

В 1843 році Наполеон Орда одружився з французенкою Іреною (Софією Луїзою Іреною) Багле (1824–1903), яка в 1844 році народила йому сина Вітольда. Дружина із сином залишилася у Франції, не захотівши міняти Париж на Полісся, коли митець вирішив повернутися на батьківщину. В 1870 році Вітольд переїжджає на батьківщину батька, де одружується. В 1883 році в нього і дружини Леонтіни (1861–1886) народився син Едуард Тадеуш Едмонд Луї (1883–1886). Але маленький Едуард прожив лише три роки. В тому ж році померла і його мати. Тому в Наполеона Орди не залишилося прямих спадкоємців. Дружина Ірена та внук Едуард поховані в родинному склепі Багле на кладовищі Пер-Лашез у Парижі, там, де знайшли свій спокій і його друзі – Фридерик Шопен, Оноре де Бальзак, Евеліна Ганська, Титус Пуслівський [17; 20; 55].

У 1847–1848 роках був директором Італійського театру в Парижі, одного з найвідоміших у той час в Європі. Брав активну участь у діяльності польської Великої еміграції. З 1848 року – член Польського еміграційного комітету [17; 20; 54; 55].

1856 року видав у Парижі «Аналітичну та практичну граматику польської мови для французів» («*Grammaire analytique et pratique de la langue polonaise a l'usage des Français*»), яка друкувалася також у 1858 році в Берліні, в 1874 році – у Варшаві [17].

У 1856 році, після оголошення Олександром II амністії повстанцям 1830–1831 років, повернувся на батьківщину. Родинний маєток був конфіско-

ваний окупаційним урядом за участь Наполеона Орди в повстанні. При конфіскації було виплачено компенсацію в розмірі 6970 рублів 50 копійок сріблом. Цього виявилось достатньо, щоб узяти свій колишній маєток в оренду. Хоча Наполеон Орда і проживає в урочищі Червоний Двір на правах орендаря, він вирішує створити зразкове господарство: будує нові господарські споруди, проводить меліорацію земель, займається скотарством, будує невелику майстерню для конструювання сільськогосподарської техніки. В 1859 році, після смерті матері, Наполеон Орда залишає маєток і поселяється в Гродно в своєї сестри – поміщиці Гортензії Скірмунт. Хоча в 1860 році митець навідувався у Вороцевичі, щоб зробити принаймні два рисунки родинного маєтку. Крім Гродно, проживав також у маєтку сестри в Молодово Кобринського повіту Гродненської губернії. В 1860–1877 роках робить зарисовки пам'ятних місць, подорожуючи Гродненською губернією, а в 1863–1876 – Мінською [3, с. 39; 13; 17; 20; 54; 55].

Верхівня та її господарі

В 1862 року Наполеон Орда перебрався у містечко Верхівню⁷ (1300 мешканців) Київської губернії (зараз Житомирська область), де працював домашнім учителем музики та малювання у графа Адама Жевуського (1801–1888), володаря Верхівні, Погребища⁸ та Борщагівки⁹. В листі до своєї сестри французький письменник Оноре де Бальзак (1799–1850), який проживав у верхівнянському палаці з 13 вересня 1847 по 2 лютого 1848 року та з 29 вересня 1848 по 25 квітня 1850 року, так описував маєток Евеліни (Єви Констанції Вікторії) Ганської, уродженої Жевуської, (6 січня 1805 (ст. ст. 25 грудня 1804) – 9 квітня 1882)¹⁰: «Буди-

нок у них – справжній Лувр, а маєток – завбільшки з наші департаменти. Неможливо собі уявити, які тут простори, яка родюча земля...». Прекрасний палац, побудований у стилі ампір, був заповнений картинами та скульптурами відомих митців. Усюди – вишукані килими, вази, фарфор, золото, срібло. Палац оточував розкішний парк площею 60 гектарів, дизайнером якого був відомий ірландець Деніс Мак-Клер (Denis McClair, 1762–1853). Очевидно, у Верхівні Наполеон Орда перебував із перервами досить тривалий час, останній рисунок, виконаний ним у Верхівні, датується 1870 роком [6; 11, с. 19, 20; 20; 39, с. 134; 55].

Адам Жевуський був ад'ютантом імператора Миколи I, військовим губернатором Санкт-Петербурга, генералом кавалерії. В листопаді 1862 року граф був тимчасово призначений командувачем військами Київського військового округу. Тоді ж він і поселився у маєтку у Верхівні, який пустував після від'їзду в Париж спочатку його сестри Евеліни Ганської з Оноре де Бальзаком, а потім і племінниці Анни Марії Юзефи Мнішек, уродженої Ганської, (1830–1915) з Єжи Вандалін-Мнішеком (1832–1882). Маєток граф викупив у племінниці в 1865 році [19].

Граф Адам Жевуський – ветеран війн, кавалер багатьох нагород. Закінчив у Відні курс Інженерної академії. Військову кар'єру почав у 1821 році юнкером в I Українському уланському полку, в 1826 – підвищений до поручника, з призначенням до генерала від кавалерії графа Івана де Вітте (1781–1840), цивільного чоловіка сестри Кароліни Собанської, уродженої Жевуської (1795–1885), у яку були закохані та присвячували вірші Адам Міцкевич, Олександр Пушкін («Что в имени тебе моем?») і яку так зненавидів імператор Микола I, що припечатавши словом «аферистка», заставив графа де Вітте в 1835 році розійтися з нею під грозою, що поставить хрест на його подальшій кар'єрі. Через кілька місяців Адам Жевуський був переведений у лейб-гвардію полку, залишаючись ад'ютантом генерала де Вітте до грудня 1833 року. Потім – російсько-турецька війна 1828–1829 років, де виявив мужність у ключових битвах при Браїлові та Варні, був контужений ядром і поранений кулею. Отримав орден св. Анни III ступеня та Володимира IV ступеня, чин штабс-ротмістра. Далі брав участь у придушенні польського національно-визвольного повстання 1830–1831 років, під час якого Адам Жевуський, поляк за походженням, залишився вірним російському імператору. За цю кампанію нагороджений золотою шаблею з написом «За хоробрість», орденом св. Анни II ступеня та польським «Virtuti Militari»

⁷ Петро Білоус подає три легенди про походження назви.

1. Через село протікає річка Верховенка, яка бере початок із джерел на верхів'ях пагорбів. Від назви річки пішло найменування села.

2. Біля села є крута гора Королиха, де, за легендою, в давнину відбулася битва між королем та королевою, ім'я яких не дійшло до наших часів. Перемогла королева. З тих пір гору називають Королиха, або Верхівня.

3. Назва пішла від того, що село розкинулося на верхів'ях пагорбів [29, с. 37].

⁸ Знаходиться на 30 км південніше Верхівні.

⁹ Знаходиться на 15 км східніше Погребища та залізничної станції Ржевуська (Жевуська), названої на честь родини Жевуських.

¹⁰ Дати народження та смерті вказані за карбуванням на надгробній плиті на цвинтарі Пер-Лашез у Парижі [4, с. 143]. Хоча за метричним записом про одруження Евеліни Ганської 2 березня 1850 року у віці 46 років із Оноре де Бальзаком у костелі Святої Варвари в Бердичеві (Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 1046, оп. 1, спр. 152, арк. 3; Державний архів Житомирської області. Ф. 660, оп. 1, спр. 4, арк. 4) вираховуємо 25 грудня 1803 року, якщо мова йде про повні 46 років, або 25 грудня 1804 року, якщо від року одруження відняти рік народження.

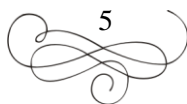
IV ступеня. Тож двом ветеранам, кавалерам одного й того самого ордену «*Virtuti Militari*» від двох різних воюючих сторін – Адамові Жевуському та Наполеонові Орді – було про що поговорити довгими зимовими вечорами біля каміна за келихом хорошого французького вина, згадуючи бойові баталії 1830–1831 років. У грудні 1833 року Жевуський був призначений флігель-ад'ютантом царя, через 3 місяці переведений в Охтирський гусарський полк підполковником, у званні флігель-ад'ютанта. Потім – чин полковника. З 1841 року був при імператорові, виконуючи доручення Миколи I. В 1843 році став генерал-майором і призначений генерал-ад'ютантом імператора. Під час Кримської війни був військовим генерал-губернатором Петербурга, потім командував у Криму Євпаторійським загоном, де виявив хоробрість і талант командира. Війну закінчив генерал-лейтенантом. У наступні роки командував дивізіями, був тимчасовим командувачем військами Київського військового округу. В березні 1866 року став генералом кавалерії. Служба Адама Жевуського супроводжувалася, крім перерахованих, ще великою кількістю нагород. Останнім його орденом став Володимир I ступеня. Помер у 1888 році у Верхівні, похований у родинному маєтку Погребище [14; 20].

Першою дружиною графа Адама Жевуського була старша за нього на 17 років Олександра Жеребцова, уроджена Лопухіна (1788–1852), жінка розумна, красива, впливова. Лопухіни – родичі Романових через першу дружину Петра I Євдокію Лопухіну. В князя Петра Лопухіна (1744–1827) було дві дружини. Від першої – старшою дочкою була Анна Лопухіна, знаменита фаворитка Павла I. А від другої – старшою дочкою була наша героїня – Олександра Лопухіна, фаворитка Олександра I, про що пише в своїх мемуарах графиня Катерина Олександра Доротія Лівен, уроджена княгиня фон Бенкенфорд (1785–1857). Першим чоловіком Олександри Лопухіної був генерал-майор Олександр Жеребцов (1781–1832), народжений у 15 років знаменитою придворною авантюристкою часів Катерини II та Павла I Ольгою Жеребцовою, уродженою Зубовою (1765–1849), яка була сестрою останнього фаворита Катерини II Платона Зубова, учасницею разом із братами змови проти Павла I, коханкою принца Уельського, майбутнього правителя Георга IV, покровителькою Олександра Герцена. Завдяки цьому шлюбу Жевуський зайняв впливове становище у вищому світі Петербурга та здійснив блискучу кар'єру [14].

У 1853 році Адам Жевуський одружився з молодшою за нього на 25 років фрейліною Анною

Дашковою (1831–1858), дочкою міністра юстиції та начальника відділення канцелярії імператора Дмитра Дашкова (1789–1839), яка була дуже красивою та дуже багатою, мала славу особи доброчесної та набожної. Анна померла після пологів дочки Катерини (1858–1841). Адам Жевуський мав сина – повного тезку – Адама Жевуського (1847–1932), вчителем музики та малювання якого з 1862 року, напевне, в основному і був Наполеон Орда, а також давав початкові уроки Катерині Жевуській, якій присвятив польку «*Feu follet*»: «*dediée à mademoiselle Catherine comtesse Rzewuska*». В 1873 році Адам Жевуський видав 15-річну Катерину заміж за майора пруської армії, князя Вільгельма Адама Радзивілла (1845–1911), внука князя Антонія Генріха Радзивілла (1775–1833), віолончеліста, композитора (автора музики до «*Фауста*» Йоганна Вольфганга фон Гете), спонсора Фридерика Шопена, чоловіка доньки принца Августа Фердинанда Прусського (1730–1813) Фредерики Доротії Луїзи Філіппіни Гогенцоллерн (1770–1836). Весілля відбулося у Верхівні. Провівши чимало часу в Берліні при тамтешньому дворі, Катерина Радзивілл стає під псевдонімом авторкою глузливих публікацій, у яких тонко викриває звичаї пруського двору, що викликає скандал. Щоб убезпечити себе від підозр, вона на цих сторінках описує і себе в не дуже привабливому світлі: красива й елегантна, але манірна, зарозуміла, кокетка швидше за розрахунком, аніж за покликом серця; ревниво ставиться до знаків уваги, але поводить з чоловіками, ніби вони призначені лише для її розваг; нікого не любить, і саму її ніхто не любить; розумна й бесіда з нею може бути цікавою, проте мало хто має можливість судити про це, тому що вона стримана, і люди мають підстави вважати її нікчемною. Отака-от вона адресатка присвяти Наполеона Орди – красуня, письменниця, мемуаристка, інтригантка, авантюристка, сиділа рік у тюрмі Південної Африки за шахрайство; присвятив їй твір і Валентин Пікуль – оповідання «*Дама з Готського альманаху*» [14; 20].

Третьою дружиною Адама Жевуського в 1860 році стала молодша за нього на 37 років Ядвіга Ячевська (1843–1889), яка запам'яталася як благодійниця та письменниця, що писала під псевдонімом Луї Пітер Леліва (Леліва – сімейний герб Ячевських), серед опублікованих книг – біографія Яна Собеського. Додамо, що польським і французьким письменником був їх старший син – Станіслав Александер Маріан Вітольд Конрад Вацлав Броніслав Леончюш Адам Антоній Жевуський (1864–1913), який писав під псевдонімом Ста-

ніслав Станіславський. Дослідники припускають, що захоплення французькою літературою відбулося під впливом його наставника Наполеона Орди. Їх середній син, також літератор, а ще відомий картяр Адам Вітольд Жевуський (1869–1939) був останнім, до 1918 року, власником Верхівнянського ключа, який об'єднував містечка та села Верхівня, Мусіївка, Бистріївка, Княжа, Борщагівка і Чепіжинці. Молодший син Леон Маріан Жевуський (1871–1926) одружився з Яніною Джоанною Липківською (1884–1960), правнучкою відомого польського генерала, повстанця Бенедикта Колишка (1750–1834). Колишко воював з Росією у війні 1792 року, відзначився в битві під Зеленцем, був нагороджений найвищою військовою нагородою Польщі за мужність перед лицем ворога – орденом «*Virtuti Militari*», отримав чин майора. В 1794 році брав участь у повстанні Тадуеша Костюшка (1746–1817) в чині бригадира, командував II українською бригадою кавалерії, отримав чин генерал-майора, був поранений у руку. Після придушення повстання виїхав до Венеції, потім повернувся на батьківщину і проживав у своєму маєтку. Брав участь у Листопадовому повстанні 1830 року, був керівником повстання на Поділлі. Зазнавши поразки від імперських військ у битві під Дашевом, перейшов кордон із Австрією, помер у Львові, могила знаходиться на Личаківському кладовищі [2; 14; 20].

У франко-польському біографічному міні-серіалі «Велике кохання Бальзака» («*Un grand amour de Balzac*», 1973) роль графині Евеліни Ганської виконує легенда польського кінематографу другої половини ХХ століття графиня Беата Тишкевич (нар. 1938), праправнучка графині Марії Тишкевич, уроджені бердичівської княжни Радзивілл (1830–1902) та правнучка графині Вікторії Голомбек-Єзерської, уроджені графині Тишкевич (1858–1901), якій композитор граф Станіслав Грабовський (1842–1912), правнук останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського (1732–1798), присвятив марш «Спогадання про Гарбув» («*Wspomnienie z Garbowa*», 1892) [20].

Проживаючи у Верхівні, Наполеон Орда часто гостював у популярного тоді польського письменника Генрика Жевуського (1791–1866), брата Адама Жевуського, який описував у своїх творах життя старої шляхти. Проживав Генрик Жевуський у Чуднові [6; 55]¹¹.

¹¹ До речі, його внучка Олександра Гуттен-Чапська (1854–1941) в 1884 році стала морганатичною дружиною великого герцога Гессенського і Прирейнського Людвіга IV (Фрідріха Вільгельма Людвіга Карла) Гессен-Дармштадського (1837–1892), батька імператриці Оле-

Сестра Юзефа

Також Наполеон Орда мав змогу часто гостювати у своєї старшої сестри Юзефи, яка разом зі своїм чоловіком Херубіном Ноздрин-Плотницьким (нар. 1804) мешкала в його маєтку в селі Неділище Житомирського повіту Волинської губернії (зараз Новоград-Волинський район Житомирської області) [6; 55].

До заміжжя з Херубіном із Юзефою Ордою сталася прикра історія, пов'язана зі шлюбним аферистом російським князем Володимиром Долгоруким (Долгоруковим) (1794–1836). Князь, маючи дружину в Росії, вінчався з Юзефою в католицькому костелі та привласнив її кошти. Після розірвання шлюбу Юзефа намагалася повернути 60000 рублів асигнаціями, які належали їй. Після позову Юзефи до Суздальського повітового суду з приводу ухилення князя від сплати їй грошей Долгорукий представив у зазначений суд фальшиву квитанцію про нібито сплату Юзефі згаданої суми. Восени 1830 року сестра Наполеона Орди, вже будучи Юзефою Плотницькою, зверталася з листами до цесаревича та великого князя Костянтина Романова (1779–1831) за заступництвом у цій справі, щоб стягнути з князя Долгорукого свої гроші, проценти та компенсацію за понесені витрати. Чим закінчилася ця справа, ми не знаємо, знаємо лише, що князь Володимир Долгорукий, п'яниця та гульвіса, помер від бурхливого життя в 1836 році в 42-річному віці [6].

Юзефа Плотницька разом із письменницею, мемуаристкою Євою Фелінською (1793–1859), матір'ю архієпископа Варшави, святого Римсько-католицької церкви Зигмунта Фелінського (1822–1895), на честь якого названо вулицю в Житомирі, очолювала «Жіночу спілку», що була філією заснованої в 1835 році таємної польської радикальної організації «Співдружність польського народу». Це була перша жіноча підпільна спілка, яка вела боротьбу із російським самодержавством. Чоловіки інших сестер також були членами таємної організації. З 1835 року за приписом військово-повітового начальника під поліцейським наглядом за таємну переписку зі своїм сином перебувала мати художника Юзефа Орда. Юзефа Плотницька особисто зустрічалася з Шимоном Конарським, прийняла від нього статут і зобов'язалася поширити демократичні правила серед

Олександри (1872–1918), дружини Миколи II. Олександра Гуттен-Чапська отримала титул графині фон Ромрод. Цей шлюб викликав невдоволення у родині Людвіга IV та був анульований протягом року [14; 16].

членів жіночого товариства. Діяльність «Співдружність польського народу» була спрямована на революційне відродження Речі Посполитої. Про засади, на яких ґрунтувалася діяльність «Жіночої спілки», можна судити з її статутних документів: «Жінки своїм впливом <...> повинні намагатися, щоб з селянами якомога лагідніше обходилися та тілесно не карали, <...> щоб були дбайливими при їх хворобах і всяких потребах, і переконували, що всі вони рівні поміщикам і що приїде час, коли вони будуть мати рівне їм значення ...» [6; 10; 55].

Тривалим лідером «Співдружності польського народу» був Северин Гоциньський (1801–1876), представник «української школи» в польській літературі. Серед лідерів були Францішек Бобінський (1793–1883), Шимон Конарський (1808–1939), Францішек Ян Смолька (1810–1899), Леслав Лукашевич (1809–1855). Організація прагнула охопити своєю мережею Царство Польське, Литву, Білорусь, Волинь, Поділля, Київщину, Галичину, Краківську округу, Велике князівство Познанське. В селі Лісове Луцького повіту Волинської губернії, яке знаходилося в оренді пінського поміщика Ігнатія Родзевича (1798/1800 – після 1857), учасника Листопадового повстання у складі Волинського кавалерійського полку Кароля Ружицького (1789–1870), Шимон Конарський облаштував типографію для друку прокламацій. Але в 1838 році разом зі своїм найближчим соратником Ігнатієм Родзевичем був заарештований поблизу Вільно та за вироком військового суду розстріляний у 1839 році. Ігнатій Родзевич був засланий на каторгу в Сибір. В 1838 році була заарештована і Єва Фелінська, яка стала першою полькою, засланою за вироком суду до Сибіру. В 1839 році була заарештована Юзефа Плотницька, проте з документів гродненського архіву видно, що під суд її не віддали. Було прийняте рішення, якщо в неї будуть виявлені маєтки, то їх треба конфіскувати, але влада маєтки не знайшла. Протягом 1838–1842 років «Співдружність польського народу» була розгромлена [6; 10; 20; 55].

Житомирський письменник Александр Болеслав Бжостовський (1848–1920) у своїх мемуарах називає засланих, учасників «Співдружності польського народу», які залишили дружні пам'ятні записи в альбомі іншого житомирського письменника Александра Грози (1807–1875): Єжи Бринк (1800[?]-1888), Томаш Булгак (1801–1895), Каспер Мельхіор Машковський (1806–1884) [35]. Також він відзначає значний вплив на культурне життя Житомира засланих Францішека Ксаверія Петрашкевича (1814–1887) та Яна Прусіновсько-

го (1818–1892), які були учасниками «Співдружності польського народу» під час навчання в Київському університеті [34, с. 363]. Випускник, а згодом викладач Житомирської першої чоловічої гімназії, історик, письменник, мемуарист, педагог, громадський і політичний діяч, секретар від Русі в Національному уряді Королівства Польського під час національно-визвольного повстання 1863–1864 років Мар'ян Дубецький (1838–1926) писав, що праведність характеру та громадянська гідність Яна Прусіновського дуже позитивно вплинули на Житомир, стали щитом від шкідливих течій, які проникали зі сходу [37, с. 50].

Крім того, що сама Юзефа Плотницька, як і її мати, була обдарованою піаністкою, талановитими музикантами були і її сини: Костянтин – композитор, скрипаль і піаніст, Адам Діонісій Владислав (нар. 1825) – флейтист, Болеслав (нар. 1829) – віолончеліст. Відомі ще два її сини: Титус і Міхал, який на початку ХХ століття був членом Пінського католицького благодійного товариства, та дочка Емілія [6; 43]. Як часто буває з іменами в матеріалах про ХІХ століття, Євгеній Днепровський і Марек Єжи Мінаковський дають неточні дані, на що вказують метричні записи: в селі Тростянець Волинської губернії (зараз Рівненський район Рівненської області) в Юзефи та Херубіна Плотницьких 2 травня 1828 року народився син Анастазій Адам, 12 серпня 1829 року – син Кастан Міхал, 23 грудня 1830 року – син Титус Адам; 15 вересня 1859 року в селі Коритниця 34-річний Адам Діонісій Владислав вінчався з 21-річною Маріанною Евнією Коревицькою з Бортнева (обидва села Волинської губернії, зараз Володимир-Волинського району Волинської області) [42].

П одвижницьке життя та переслідування режиму

У 1862–1877 роках Наполеон Орда весною, літом і восени подорожує Волинню, відображаючи в численних малюнках її ландшафтну архітектуру, стародавні оборонні замки, фортеці, вежі, закладені могили, історичні міста, містечка та села, резиденції польсько-литовської шляхти, бідні хати під солом'яним дахом, сакральне зодчество: костели, церкви, монастирі, синагоги та красу лісів, полів, степів, що розкинулися під волинським небом [54].

1866 року при обшуку в будинку Наполеона Орди знайшли порохівницю з порохом і заборонену літературу. Патріот був арештований та ув'язнений у Кобринському тюремному замку.

Слідство тривало рік, і в 1867 році військово-польовий суд засудив Наполеона Орду до заслання у віддалені губернії Росії, але завдяки старанням дружини та допомозі посла Франції вирок згодом відмінили. Про перебування художника в Кобрині нагадують 3 роботи, датовані 1866 роком: зображення шпиталю, тюрми та єдиний у творчому доробку митця житловий інтер'єр під назвою «Моя тюремна камера» [3, с. 53–54; 20].

У 1870–1874 роках художник подорожував, крім Волині, Подільською та Київською губерніями. В Києві він замальовував золоті куполи храмів, у Луцьку – замок Любарта, в Острозі – руїни старовинних веж, у Білій Церкві – парковий ансамбль «Олександрія», каплиці та монастирі, князівські та поміщицькі палацами. На Поділлі було виконано біля 160 акварелей, Наддніпрянщині – близько 110 [3, с. 40; 17; 20].

1873 року у Варшаві вийшла «Музична граматыка» («Gramatyka muzyki czyli Wykład rozbiorywy i praktyczny melodyi i harmonii z dodatkiem w krótkości o fudze, kontrapunkcie, instrumentach orkiestrowych, o organie, fortepianie i o nauce śpiewu : dla użytku pianistów») з присвятою композиторові Станіславові Монюшці [17]. Сестра Адама Жевуського Аліна була дружиною Олександра Монюшка, брата композитора Станіслава Монюшка [20]. Можливо, саме у Верхівні під час родинних відвідин Жевуських Монюшками зав'язалися дружні стосунки двох композиторів.

Також у 1873 році у Варшаві Наполеон Орда у віці 66 років розпочав найвизначніший проєкт у своєму житті – випустив за свій рахунок першу серію альбому своїх малюнків «Альбом історичних краєвидів Польщі» («Album widoków historycznych Polski»). У листі від 28 березня 1876 року колишньому однокашнику по Віленському університету Ігнатію Домейку він пише: «Після повернення мені в голову прийшла щаслива думка відвідати нашу провінцію, настільки дорого нашому серцю, проте так мало знайому нашим співвітчизникам. Подорожуючи з олівцем в руці, намалював залишки нашої колишньої слави та цивілізації». Літографії рисунків були виготовлені гравером по каменю Алоїзом Місеровичем на Варшавському літографічному комбінаті Максиміліана Фаянса. На обкладинці був розміщений маєток художника у Вороцевичах. Малюнок рідного маєтку Наполеона Орди в самому альбомі супроводжується емоційно забарвленим підписом: «Власність роду Орда протягом 300 років до 1831 року – незабутня і дорога автору». Також у альбомі був портрет автора [21; 40, с. 142; 54].

Виручені від продажу першої серії гроші йшли на видання наступних серій. Видання зустріли захоплено. Всього було видано 8 серій із 260 літографіями загалом. Перша серія складалася з 50 літографій, сім наступних – із 30. Видатний польський письменник, історик, філософ, громадський і політичний діяч Юзеф Ігнацій Крашевський, який довгий час жив на Волині, писав Наполеонові Орді: «Ці краєвиди – єдине такого роду зібрання. Не знаю людини, яка спромоглась би на щось подібне. Ми насолоджувалися, розглядаючи їх та згадуючи рідні місця. Дякую вам за цю видатну працю. Якщо альбом ще поповниться, як ви обіцяєте, то буде щасливо завершено ще одне величезне завдання, яке багато кого спокушало, але якого ніхто не зміг виконати» [17; 39, с. 115; 54]. В 1875 році вийшла друга серія альбому, в якій на аркуші 74 розміщений широко відомий зараз малюнок Конкафедрального костелу Святої Софії в Житомирі¹².

У 1875–1877 роках відвідав Ковенську та Вітебську губернії, Віленщину, Жмудь і Ліфляндію, у 1878–1879 роках – Познанське князівство та Західну Пруссію, в 1878–1880 роках – Галичину, де створив біля 100 акварелей. В 1880 році Орда видав у Кракові альбом історичних місць Познанського князівства та Західної Пруссії («Album widoków, przedstawiających miejsca historyczne księstwa Poznańskiego i Prus zachodnich»). У 1880 році подорожує Краківськими, Келецькими, Сувальськими та Варшавськими землями. Завершальним етапом художніх подорожей була Могильовська

¹² Цікаво, що зображення костелу супроводжується підписом: «Житомир заснований у IX столітті соратником нормандських правителів Аскольда та Діра Житомиром». Уперше згадка про цю легенду заснування міста була опублікована в 1850 році: *Военно-статистическое обозрение Российской империи. Т. X, ч. 3. Вольнская губерния*. Сост. штабс-капитан Маврикий Фригче. Санкт-Петербург : Типография Департамента Генерального Штаба, 1850. С. 127. Легенда виявилася живучою і в різних інтерпретаціях гуляє Житомиром більше 170 років:

– *Городские поселения в Российской империи. Т. I*. Санкт-Петербург : Типография Товарищества «Общественная польза», 1860. С. 369.

– Вержбицкий Т. И. Краткое описание города Житомира. *Памятная книжка Вольнской губернии на 1888 год*. Под ред. И. Ф. Машкевича. Житомир : Типография губернского правления, 1887. С. 3;

– Трипольский Н. Н. Исторические сведения о городе Житомир Вольнской губернии. *Вольнский историко-археологический сборник. Вып. 2*. Житомир : Типо-литография М. Дененмана, 1900. 287 с.;

– *Настольная иллюстрированная энциклопедия : в 3 т. Т. I : А–И*. Под ред. В. В. Битнера. Санкт-Петербург : Вестник знаний, 1907. Стб. 943;

– Кострица М. Ю., Плосков В. О., Рижкова Л. О. Житомир. *Енциклопедія сучасної України* [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=19251 (дата звернення 29.11.2020). Назва з екрана.

Ця гіпотеза про заснування Житомира не підтверджується жодним документальним джерелом і спростовується сучасними археологічними дослідженнями: старший науковий співробітник Інституту археології Національної академії наук України, начальник Житомирської археологічної експедиції Андрій Петраускас говорить, що культурний шар на Замковій горі міста сягає, принаймні, VIII століття [24].

губернія, де митець створив 50 акварелей [3, с. 18–19, 40; 17; 20].

Наполеон Орда вів також активне громадське життя, був одним із засновників Мінського музичного товариства, членом товариства любителів мистецтва, заснував на власні кошти стипендіальний фонд для бідних учнів Пінської школи [54].

У Державному закладі культури «Районний музейний комплекс Наполеона Орди» у Вороцевичах є копія «Справи столу канцелярії Мінського губернатора «Про позбавленого прав дворянства Наполеона Орду, що займається кресленням планів міст, які відправляються за кордон», яка відкрита 28 березня та закрита 10 квітня 1880 року і складається з трьох документів: донесення, припису та рапорту. Знаходиться справа в Національному історичному архіві Білорусі. У справі є донесення начальника Мінського губернського жандармського управління від 4 березня Мінському губернатору про те, що начальник Новоградського та Пінського повітового жандармського управління повідомляє, що в Пінську проживає міщанин Наполеон Орда, позбавлений прав дворянства за участь в останньому польському заколоті¹³, займається кресленням якихось планів, за чутками фортець, які відправляє за кордон. При перевірці цих відомостей було встановлено, що Наполеон Орда в Пінськ приїхав у листопаді 1879 року, літо провів за кордоном, потім подорожував західними губерніями. Має дружину та двох дітей¹⁴, які живуть за кордоном. Орда в Пінську веде замкнутий спосіб життя, весь час креслить плани, як каже його прислуга, тих міст, які відвідав. Після закінчення відправляє їх до Англії та Німеччини, за що отримує великі гроші, кілька разів отримував по 100 та 180 рублів. У зв'язку з цим, начальник повітового жандармського управління просить припис на обшук [13; 21; 54].

Такий припис Мінського цивільного губернатора від 29 березня про збір відомостей про життя та діяльність Наполеона Орди, позбавленого дворянства за участь у заколоті 1831 року, та проведення обшуку в його квартирі справник отримав. Губернатор наказував відправитися до Наполеона Орди та дізнатися, з якою метою він креслить плани і куди відсилає. У разі ж незадовільних роз'яснень провести обшук із вилученням знайденого та встановити суворий поліцейський нагляд [13; 21; 54].

¹³ У донесенні помилка: Наполеон Орда був позбавлений дворянства за участь не в останньому, Січевому, а в першому, Листопадовому, як він висловлюється, заколоті.

¹⁴ Це єдине відоме нам місце, де вказується, що Наполеон Орда мав двох дітей. У всіх сучасних працях говориться лише про сина Вітольда.

Виконуючи припис, справник завітав до будинку поміщиці Скірмунт, родички художника, в якій той проживав, і подав рапорт від 7 квітня, що з розмови з Наполеоном Ордою дізнався, що під час повстання в 1831 році він вибув із Росії до Франції, а після амністії 1856 року повернувся назад, залишивши свою сім'ю у Франції, після повернення в Росію за недоведеністю прав дворянства зарахований у міщани міста Гродно. Оскільки Наполеон Орда не мав на старість ніяких певних занять, то обрав способом заробітку на життя малювання визначних стародавніх замків, міст, поміщицьких маєтків, малюнки відсилає в літографію Фаянса до Варшави, отримані готові альбоми продає в Харкові, Варшаві та за кордоном через знайомих, отримуючи за це дійсно чималі кошти. Але таких планів, які б указували шляхи сполучення чи види фортець, як впливає з його слів та із самих малюнків, що лежать у квартирі, він не знімає. Задовольнившись отриманим роз'ясненням, справник вирішив обшук не робити. Щоб переконати своє керівництво в правоті своїх слів, справник додає до рапорту два малюнки, зроблені художником у Пінському повіті: колишнього костелу в містечку Городище, яке належало графу де Лагарді, та маєтку Дубой (зараз Дубоє) поміщика Куженецького, який знаходився в 20 верстах від Пінська по тракту на Берестя. Також Орда при розмові зі справником повідомив, що має намір 17 квітня відправитися на все літо до Варшави та Королівства Польського для малювання визначних стародавніх місць. Закінчує рапорт справник проханням, якщо губернатор визнає потрібним зробити обшук, повідомити розпорядження поштою чи телеграмою. Губернатор задовольнився рапортом, і справа була закрита 10 квітня [13; 21; 54].

Родина

Зауважимо до рапорту справника, що маєток Дубой займає особливе місце в історико-культурному комплексі білоруського Полісся. Ним володіли заможні роди Полозів, Сапіг, Огінських, у першій половині XVII століття – уродженець волинської Олики князь Альбрехт Станіслав Радзивілл (1593–1656), який у 1635 році передав маєток Пінському ордену єзуїтів. У ті часи в поселенні існував православний монастир, у якому в 1633–1636 роках жив відомий релігійний діяч Речі Посполитої, письменник-полеміст, священник Київської митрополії Афанасій Филипович (1597[?]-1648), канонізований як священномуче-

ник, що вважається святим у низці православних церков. Через Дубой пролягав шлях і католицького святого Андрія Боболі (1591–1657), русинського римо-католицького діяча, шляхтича гербу Леліва, священномученика, ченця ордену єзуїтів, що проповідував серед русинів (предків українців і білорусів) і своєю діяльністю місіонера та проповідника заслужив прізвисько «Апостол Полісся». У другій половині XVIII століття новим власником маєтку став уже відомий нам князь Міхал Казимир Огінський, сподвижник Матеуша Бутримовича, діда Наполеона Орди. Потім століття господарями були Куженецькі, за яких Дубой у 1784 році відвідав король Станіслав Август Понятовський. Супроводжував короля його радник єпископ Адам Нарушевич (1733–1796), історик, поет, перекладач класичної літератури, професор віленського університету, один із найвизначніших представників Епохи Просвітництва у Речі Посполитій, дитячі роки якого пройшли саме тут. Відмітимо, що Дубой у 1706 році відвідав, щоб помилуватися його красотами, шведський король Карл XII [8; 22, с. 254].

У деяких джерелах говориться, що останні нащадки Куженецьких мали серед місцевого населення репутацію безбожників і гультаїв. У народі склалася легенда, що один із Куженецьких влаштував якомсь у Велику П'ятницю бал. Однак, коли запрошені гості з господарями сіли за стіл, пролунав гуркіт, провалилася підлога і земля поглинула всіх бенкетуючих. З тих пір, якщо хтось сховається в парку в ніч з Великої П'ятниці на Велику Суботу, то може побачити, як настанням темряви під'їжджають карети, б'є залпом феєрверк і ошатні гості заходять до палацу. Можна побачити ілюмінацію у вікнах, почути музику та пісні... до тих пір, поки опівночі все це з гуркотом не провалиться, а палац тоді поглине повна темрява та тиша. Отака метаморфоза: від колиски двох святих до місця, яким дітей лякали. Невідомо, звідки ростуть ноги в цієї загалом красивої страшилки, яка створена за класичним лекалом творення подібного жанру. Хоча, якщо ставитися до неї як до жарту, то дійсно смішна [8; 13].

У 1830 році біля маєтку стався бій між повстанцями Титуса Пусловського, серед яких був Віктор Куженецький (1770[?]-[?]), та імперськими військами. Його син, останній власник маєтку Дубой, учасник змови Шимона Конарського, засланець Юзеф Куженецький (1801–1870) був чоловіком сестер Наполеона Орди: спочатку – Емілії, потім – Анни (перший чоловік – Адам Скірмунт (1790–1842)). Емілія та Юзеф Куженецький мали дітей: Віктора, Густава, Амелію Малгожату

Костанцію. Дочкою Віктора, учасника національно-визвольного повстання 1863–1864 років, була Юзефіна Куженецька (1852–1919[?]), відома пінська громадська діячка та соратниця відомої публіцистки, історика, останньої власниці пінського палацу Буртимовичів Констанції Скірмунт (1851/1852–1933/1934), внучатої племінниці Наполеона Орди. Сучасні джерела вказують, що маєток Куженецьких Дубой був конфіскований після повстання 1863–1864 років, тому залишається загадкою, чому в рапорті справника говориться про поміщика Куженецького як власника цього маєтку [6; 15; 25; 43].

Дочкою Амелії Куженецької, яка одружилася з Генріхом Родзевичем (1825/1835–1881), була видатна польська письменниця Марія Родзевич (1864–1944), авторка 36 романів. Доля Марії склалася драматично ще з утроби матері. В 1863 році батьки за зберігання зброї для повстанців були засуджені до каторжних робіт у Сибіру, а їх маєток П'яноги (зараз Зельвенський район Гродненської області) був конфіскований. Вагітна Амелія отримала, як виняток, відстрочку й після народження дочки відправилася через два місяці слідом за чоловіком у Сибір. Спочатку її дітей забрали у свій маєток Замошшя (зараз Іванівський район Берестейської області) батьки матері, Юзеф і Емілія Куженецькі. Після смерті дідуся та бабусі дітей забрала у свій маєток Коренева (колишнє село Пінського району Берестейської області), що було за три милі від Пінська, Кароліна Скірмунт (1824–1916), дочка пінського маршалка, камергера, землевласника, підприємця, винахідника Александра Ісидора Скірмунта (1799–1870) і Констанції Сулістройської (1806–1845). У деяких джерелах говориться, що дітьми опікувалася подруга та далека родичка матері Марія Скірмунт. Проаналізувавши родовід Скірмунтів, ми прийшли до висновку, що нею могли бути лише перша чи друга дружини власника маєтку Молодове Генріха Семена Скірмунта (1834/1836–1918) – Марія Стефанія Межиєвська (нар. 1839) чи Марія Твардовська (нар. 1840). Дочка останньої, Ядвіга Скірмунт (1874–1968), написала мемуари про Марію Родзевич. Оскільки маєтки Коренева та Молодове знаходилися поблизу один від одного, то, ймовірно, дітей репресованих батьків ростили обидві сім'ї – сестри Кароліни та брата Генріха Семена Скірмунтів. А загалом у Кароліни та Генріха Семена було ще дев'ятеро братів і сестер [23; 25; 41; 50].

Внаслідок амністії 1871 року Генріх і Амелія Родзевичі повернулися із заслання. Вони не мали права селитися на малій батьківщині, на землях,

які росіяни називали «взятими», на яких проживали їхні родичі. Тому вимушені були поселилися у Варшаві, де опинилися в дуже скрутному фінансовому становищі. Батько працював управителем багатоквартирного будинку, що здавався в оренду, мати – на сигаретному заводі. Ситуація дещо покращилася, коли їх далекий родич Францішек Ксаверій Пусловський взяв батька Марії адміністратором своєї нерухомості. Суттєве покращення відбулося, коли Генріх Родзевич у 1875 році отримав у спадок Грушеве (зараз Кобринський район Берестейської області) після смерті свого бездітного брата Теодора ([?]-1875). Крім брата, Генріх ще мав сестер – Маріанну та Анну. Грушеве наприкінці XVIII століття Северин Родзевич, дід Генріха, купив у князя Олександра Суворова (1729–1780), якого після розгрому національно-визвольного повстання Тадеуша Костюшка щедро обласкала Катерина II щойно загарбаною після поділу Польщі землею – Кобринським ключем, до якого входило й Грушеве. В 1825 році батько Генріха Антоній Родзевич (1777–1839), одружений з Елеонорою Гелгуд, побудував у Грушевому двоповерховий будинок, який став родинним маєтком [23; 38; 41; 48; 50].

Через життєві негаразди сім'ї Марія закінчила лише п'ять чи шість класів у пансіоні для дівчаток Броніслави Кучинської в Скерневицях і школі-інтернаті в Язловці, що неподалік Бучача, який очолювала графиня Марцеліна Даровська, беатифікована блаженною в 1996 році Папою Римським святам Яном Павлом II. У 1881 році, після смерті батька, маєток перейшов у власність Генріха, брата Марії, який уступив його за компенсацію Марії, яка була вимушена зайнятися сільським господарством. У 1882 році дебютувала як письменниця. Крім управління господарством і літературної творчості, займалася і фізичною працею: влітку – садівництвом і бджільництвом, узимку – тканням полотна. Вела активне громадське життя, жертвувала кошти на місцеву громаду. Створила бібліотеку, санітарно-гігієнічний заклад та дитячі ясла для місцевого населення. Утримувала школу та платила вчителю зарплату. Придбала в Городці будинок сестрам-урсулінкам, які заснували релігійний дім і за фінансової допомоги Марії проводили освітню та благодійну діяльність у Кобринському, Дрогичинському та Пінському повітах. Брала активну участь у відновленні костелу в Городці, а потім фінансувала його ремонт. Профінансувала будівництво костелу в Антополі, для якої орден єзуїтів подарував мощі святого Андрія Боболі, замученого в сусідньому Іванові. Однак стосунки із селянами скла-

далися по-різному. В 1890 році письменниці загрожував арешт на два тижні за побиття пастуха, але справу вирішили полюбовно: відкупилася п'ятьма рублями. В 1900 році Марії спалили столу, молочарню та хлів із п'ятдесятьма головами великої рогатої худоби. Але в 1937 році подарували до 50-річчя господарювання в Грушевому та до 50-річчя літературної діяльності альбом із написом «Справедливій Пані та Матері за 50 років спільної праці», безкоштовно привезли цеглу до католицького костелу, який Родзевич будував в Антополі, купили дзвін для костелу в Городці, який отримав ім'я «Марія». По краю дзвона була присвята: «Марії Родзевич – вдячні городецькі парафіяни». На чаші дзвону текст: «Палкою душею, милосердним серцем, щедрою жертівністю, живою силою та писемним словом служила Божій справі й улюбленій польській Богоматері. Дзвони, дзвоне! Неси вічну пам'ять про її заслуги!» Згодом цей дзвін дивував людей, які ще не втратили здоровий глузд, оригінальним текстом присвяти в мінському бункері-мавзолеї на честь радянських солдат, загиблих у війні в Афганістані [23; 41; 48; 50].

В 1919 році в Грушеве переїхала з Молодового Ядвіга Скірмунт, представлена як далека родичка та партнерка письменниці. У своїх мемуарах «Пані з Грушевого. Двадцять п'ять років спогадів про Марію Родзевич» («Pani na Hruszowej. Dwadzieścia pięć lat wspomnień o Marii Rodziewiczównie») Ядвіга описала стосунки двох жінок німецьким словом «Wahlverwandtschaft», що означає «духовна спорідненість». Під час польсько-української (1918–1919) та польсько-більшовицької (1919–1920) воєн Марія Родзевич була волонтеркою Польського Червоного Хреста, очолювала Жіночий комітет добровільної допомоги Львова для міста Варшави, за що генерал Тадеуш Роздовський нагородив її Почесним знаком «Орлята». За свою літературну творчість Марія Родзевич отримала нагороди: Офіцерський хрест Ордена Відродження Польщі (1924), Літературна премія імені Елізи Ожешко (1934), Золоті академічні лаври Польської академії літератури (1935), Командорський хрест Ордена Відродження Польщі (1937) [23; 38; 41; 48; 50].

Жила письменниця в Грушевому до приходу радянської влади в 1939 році. Марію Родзевич і Ядвігу Скірмунт спасла від долі їх сусідів – брата та сестри Ядвіги, яких було закатовано, – лише безпрецедентна випадковість: підрозділом Червоної армії, що зайшов у Грушеве, командував офіцер, який читав романи письменниці. Він узяв бабусь під короткочасний захист, хоча маєток і був

розгромлений. Меблі, одяг, посуд, худоба, кури, харчі, сіно, дрова були розікрадені. На очах власниці маєтку спалили, як непотріб, бібліотеку, літературний і сімейний архіви. Маєтки до більшовицьких погромів були осередками культури та цивілізації, а їхні власники – хранителями споконвічних людських традицій і цінностей. У маєтках формувалася еліта суспільства – письменники, художники, композитори, науковці, державні діячі. Згадаємо лише один епізод, який дає уявлення про втрачений культурний світ розграбованих і спалених маєтків. Нажаханий революційними заворушеннями 1905 року, страхуючись від можливих погромів, землевласник і цукрозаводчик Іван Якович на початку 1907 року продав міській владі Львова свою колекцію мистецтва з 2000 експонатів, у тому числі понад 400 картин, серед яких – Рафаель, Рембрант, Рубенс, Веронезе, Тінторетто, що зберігалася в його маєтку в селі Ситківці (зараз Вінницький район Вінницької області). Колекція була перевезена караваном саней із 108 пакунками та скринями. Після більшовицького спустошення сільської місцевості там залишилося лише «а-ба-ба-га-ла-ма-га», що сприяло моральній та, як наслідок, соціальній деградації суспільства. Марія з Ядвігою за фальшивими документами втекли із СРСР, переправившись через Буг. Родзевич поселилася згодом у Варшаві, контактувала з польським підпіллям і Армією Крайовою. В 1944 році, після поразки Варшавського повстання, знову мусила тікати, але вже від нацистів із Варшави. Невдовзі, в цьому ж 1944 році, померла від пневмонії, похована на Алеї заслужених людей на Повонзківському кладовищі, найстарішому та найвідомішому некрополі Варшави [23; 38; 41; 48; 50].

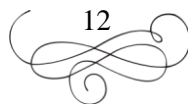
Ведучи мандрівний образ життя, свої роботи Наполеон Орда відсилав на зберігання молодшій із сестер – Гортензії Скірмунт, яка дбайливо їх оформляла та зберігала. В основному, саме їй ми завдячуємо тим, що спадщина Наполеона Орди у вигляді альбомів, картин, малюнків і замальовок збереглася до нашого часу [55].

Гортензія Орда була одружена з пінським повітовим маршалком Александром Скірмунтом (1794–1845). Їх дочка Хелена Скірмунт (1827–1874) – відома художниця, скульптор, учениця Вікентія Дмоховського (1807–1862), учасниця національно-визвольного повстання 1863–1864 років, засланець. Вона була одружена з поміщиком, архітектором, учасником національно-визвольного повстання 1863–1864 років, засланцем Казимиром Маврикієм Семеном Скірмунтом (1824–1877/1880). Їх діти: Ірена (1851–1905); Кон-

станція (1851–1933), відома польська публіцистка, історик; Станіслав (1857–1921), мандрівник, директор управління лісами в Судані; Казимира Броніслава (1865–1938) [6; 25].

У 1857 році Наполеон Орда разом із сестрою Гортензією Скірмунт, яка була предводителем пінської повітової шляхти, хрестили в Пінському римсько-католицькому парафіяльному костелі Теофілію Гортензію Марію (1857–1935), дочку Александра Юліана Скірмунта (1830–1909) та Теофілії Любанської (1836/7–1928). Теофілія Гортензія – сестра видатного білоруського державного та політичного діяча Романа Мар'яна Скірмунта (1868–1939). Роман Скірмунт – заступник президента Мінського товариства сільського господарства, один із лідерів Польського товариства «Просвіта», депутат Першої державної думи Росії, член російської Державної Ради, голова Білоруського народного комітету та Білоруського національного комітету, член білоруського народного представництва, організатор підготовки Всебілоруського з'їзду, другий голова Виконавчого комітету цього з'їзду, член Ради та прем'єр-міністр Білоруської Народної Республіки. Після ліквідації Республіки жив в Польщі, був сенатором польського парламенту. В 1939 році гостював у маєтку своєї сестри Олени (Хелени) Марії (1872–1942) в Поріччі (зараз Пінський район Берестейської області). Після сумісного загарбання Польщі гітлерівськими та сталінськими військами 71-річний Роман Скірмунт разом зі своїм шурином 79-річним Болеславом Скірмунтом (1860–1939) були вбиті без слідства та суду підбурюваними енкаведистами селянами в лісі під Пінськом. За шість кілометрів від Поріччя, у родинному маєтку Молодово (зараз Іванівський район Берестейської області), також були вбиті його двоюрідні брат і сестра – 71-річний композитор і поет Генріх Скірмунт (1868–1939) і 67-річна Марія (1872–1939), яку поховали живою. Маєток Молодово з 1692 року належав Казимиру Домініку Огінському (1664–1733). В 1792 році композитор Міхал Клеофас Огінський продав Молодово та Поріччя Шимону Скірмунту (1760–1817; за даними Романа Афтаназія: 1747–1835). Скірмунти володіли маєтками Молодово та Поріччя до 1939 року, поки не прийшов «русский мир»... [25; 27].

Оскільки ми вже згадували про трьох менших дітей Генріха Семена та Марії Стефанії Скірмунтів: Генріха (1868–1939), Марію (1872–1939) та Ядвігу (1874–1968), додамо, що старшою дитиною в сім'ї був Костянтин (1866–1949). Костянтин Скірмунт – державний діяч Російської імперії, Білорусі та Польщі. Закінчив юридичний факульт-

тет Петербурзького університету, здобув науковий ступінь кандидата юридичних наук. Мав придворний чин камергера, був призначений до Міністерства сільського господарства та почесним мировим суддею Кобрини, був одним із засновників Крайової партії Литви та Білорусі, членом Державної ради Російської імперії, одним із засновників Польського національного комітету в Парижі, послом Польщі в Італії, міністром закордонних справ Польщі, послом Польщі у Великобританії [12].

Родина займала важливе місце в житті Наполеона Орди. Відомо, що він жив у своїх сестер Юзефи та Гортензії. Багато своїх творів композитор присвятив саме членам своєї великої родини:

1) сестрі Гортензії Скірмунт:

– Orda Napoleon. *Belida et Metidjah*, op. 9 : *Méodies pour le Piano*. 2 *méodies* : 1. *Allegro sostenuto* (А-бемоль major) ; 2. *Andante* (Е-бемоль major). Paris : Chabal. [à Madame Hortense Skirmuntt];

– Orda Napoleon. *Polonez № 14*. Orda Napoleon. *14 polonezów* : grywane w Teatrze Rozmaitości i na koncertach. Warszawa : Skład główny Gebethnera i Wolffa ; Lit. Mękarskiego, cenz. 1883. [mojej siostrze Hortensyi Skirmuntowej];

2) Казимирові Скірмунту, чоловікові племінниці Хелени Скірмунт:

– Orda Napoleon. *Polonez «Posuwisty»*. Orda Napoleon. *12 polonezów* skomponowanych na fortepian. Warszawa : Skład główny u Gebethnera i Wolffa ; Lit. Mękarskiego, cenz. 1882, 1883. [memu przyjacielowi Kazimierzowi Skirmuntowi];

Звернемо увагу, що полонез «Плавний» («Posuwisty») друкувався раніше з дозволу Цензури Варшави від 5 січня 1873 року з присвятою княгині Юлії Пусловській, уродженій Любецькій, дружині Францішека Ксаверія Пусловського, про якого говориться в статті «Maria Rodziewiczówna» польської «Вікіпедії» як про далекого родича сім'ї Генріха Родзевича та Амелії Куженецької (племінниця Наполеона Орди) [41]. Порівнюючи два видання, бачимо, що видавництво в 1883 році використало ті ж самі кліше, з яких друкувало зошит у 1873 році. Лише над назвою полонезу додано прописними літерами по дузі присвяту «MEMU PRZYJACIELOWI KAZIMIERZOWI SKIRMUNTOWI», яка дещо «наїжджає» на назву полонезу, та виправило дату цензури на 12 лютого 1883 року. Причину цієї метаморфози ми не знаємо. Можливо, це якимось чином пов'язано зі станом Наполеона Орди, який хворів під час підготовки нотного зошита «12 polonezów» до

друку та помер 26 квітня 1883 року. В посмертному виданні «14 polonezów» цього ж, 1883, року присвята Казимирові Скірмунту збереглася:

– Orda Napoleon. *Polonez № 2*. Orda Napoleon. *14 polonezów* : grywane w Teatrze Rozmaitości i na koncertach. Warszawa : Skład główny Gebethnera i Wolffa ; Lit. Mękarskiego, cenz. 1883. [Kazimierzowi Skirmuntowi];

3) внучатій племінниці Ірені Ольшевській, дочці Казимира та Хелени Скірмунт:

– Orda Napoleon. *Polonez «Posuwisty»*. Orda Napoleon. *12 polonezów* skomponowanych na fortepian. Warszawa : Skład główny u Gebethnera i Wolffa ; Lit. Mękarskiego, cenz. 1882, 1883. [Pani Irenie z Skirmuntów Olszowskiej];

– Orda Napoleon. *Polonez № 3*. Orda Napoleon. *14 polonezów* : grywane w Teatrze Rozmaitości i na koncertach. Warszawa : Skład główny Gebethnera i Wolffa ; Lit. Mękarskiego, cenz. 1883. [Irenie z Skirmuntów Olszowskiej];

4) Титусові Ольшевському, чоловікові внучатої племінниці Ірені Скірмунт:

– Orda Napoleon. *Polonez № 4*. Orda Napoleon. *14 polonezów* : grywane w Teatrze Rozmaitości i na koncertach. Warszawa : Skład główny Gebethnera i Wolffa ; Lit. Mękarskiego, cenz. 1883. [Tytusowi Olszowskiemu];

5) сестрі Юзефі Плотницькій:

– Orda Napoleon. *Deux Polonaises*, op. 10 : Pour le Piano. Paris : Chabal. [à Madame Josephine Plotnicka];

6) сестрі Емілії Куженецькій:

– Orda Napoleon. *Polonez № 5*. Orda Napoleon. *14 polonezów* : grywane w Teatrze Rozmaitości i na koncertach. Warszawa : Skład główny Gebethnera i Wolffa ; Lit. Mękarskiego, cenz. 1883. [mojej siostrze Emilii Kurzenieckiej];

– Orda Napoleon. *Valse brillante*, Op. 11. Paris : Chabal. [a Madame Emilie Kurzeniecka];

7) дружині Ірені Орди:

– Orda Napoleon. *Polonaise No. 8 'La Cellule'* : pour le piano. Grodno : Joseph Zagajewski, n. d. (ca 1866). [à ma femme Irène];

– Orda Napoleon. *Polonez № 8*. Orda Napoleon. *14 polonezów* : grywane w Teatrze Rozmaitości i na koncertach. Warszawa : Skład główny Gebethnera i Wolffa ; Lit. Mękarskiego, cenz. 1883. [mojej żonie Irenie Ordzinie];

8) невістці Леонтині Орди:

– Orda Napoleon. *Polonez № 6*. Orda Napoleon. *14 polonezów* : grywane w Teatrze Rozmaitości i na koncertach. Warszawa : Skład główny Gebethnera i Wolffa ; Lit. Mękarskiego, cenz. 1883. [mojej synowej Leontynie Ordzinie].

Течальний фінал

Тяжко захворівши восени 1882 року, Наполеон Орда знаходився в госпіталі Варшави. Ще 18 квітня 1883 року варшавський ілюстрований тижневик «Мандрівник» («Wędrowiec») повідомляв про плани художника видати IX та X серії «Альбому історичних красвидів Польщі», а вже 26 квітня Наполеон Орда помер, не дочекавшись публікації VIII серії. На жаль, плани видання IX та X серій альбому не були реалізовані. Після панахиди у варшавському костелі Різдва Пресвятої Богородиці тіло митця згідно заповіту перевезли й поховали в родинному склепі в містечку Іванове [7; 17; 20; 39, с. 156–157; 44].

Місце поховання вдалося встановити завдяки іванівській ентузіастці-краєзнавиці Марії Курилович. На жаль, від родинного склепу Наполеона Орди вціліла лише верхня частина надгробної плити художника з написом (додаємо переклад на українську мову):

Ś. P.
NAPOLEON ORDA
urodził się p. 7/19 lutego
<...>
Світлої пам'яті
Наполеон Орда
народився правдоподібно 7/19 лютого
<...>

Вціліла частина надгробка знаходиться в Пінському історичному музеї. Куди поділися інші надгробні плити та склепи старого католицького кладовища – невідомо. Можливо, пішли на фундамент школи, яку в 1980 році збудували на місці переораного та зрівняного із землею кладовища [54].

В СРСР влада продовжувала політику Російської імперії зі знищення національних святих на землях, окупованих Росією: знищували костели, церкви, синагоги, замки, палаци та маєтки видатних осіб, старі кладовища з похованнями відомих осіб. На прикладі життя Наполеона Орди також спостерігаємо політику Російської імперії щодо визначних діячів культури поневолених народів. Із рапорту пінського повітового справника дізнаємося мотивацію видання серій альбому рисунків Наполеоном Ордою: художник не мав на старість необхідних на життя коштів і можливості заробляти, перебуваючи на якійсь службі, тому й обрав способом заробітку виготовлення та розповсюдження серій альбому малюнків. Невтішна доля спіткала на старість і багатьох житомирських діячів культури. Піаніст, віолончеліст,

композитор, керівник оркестру, диригент симфонічного оркестру, музичний педагог, поет, прозаїк, перекладач, нумізмат, кореспондент, автор статей із музикознавства, літературознавства та нумізматики Анджей Янович (1830–1902) опинився в скрутному фінансовому становищі наприкінці життя, що примусило його продати нумізматичну колекцію, яку збирав зі шкільних років [45, с. 160; 53, с. 566]. Поет, прозаїк, перекладач, історик, археолог, журналіст, колекціонер, громадський діяч Адам Мелешко-Малишкевич (1829–1899) в останні роки життя вимушений був розпродати, іноді за копійки, безцінні матеріали з польської історії, картинну галерею, різноманітні цінні колекції, в тому числі й зібрання речей польських королів, і покидати Житомир у пошуках заробітку в Києві та Варшаві [36]. Поет, прозаїк, драматург, перекладач, мемуарист, фольклорист, редактор, художник, педагог, громадський діяч, народовець Александер Гроза (1807–1875) останні п'ять років свого життя доживав у Халаїмгородку в будинку свого друга Євстахія Івановського (1813–1903) [1].

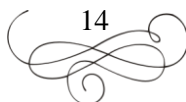
Друг Александра Грози – поет, перекладач, педагог Клеменс Подвисоцький (1832, Вінниця – 1903, Варшава) – через незрозумілі йому причини політичного характеру втратив посаду вчителя прогімназії в Ченстохові, а коли поліція не дозволила йому давати приватні уроки, опинився в скрутному фінансовому становищі, з якого його рятував друг батька, колишній житомирянин Юзеф Ігнацій Крашевський. Клеменс Подвисоцький останні роки життя голодував, не маючи постійної роботи, і помер у злиднях [51]. Поет у вірші «Весна 1902 року», яка виявилася передостанньою в його житті, вилив усю ту тугу, що була притаманна польській еліті, яка вступила в XIX століття багатою як економічно, так і культурно, а вийшла з нього погромленою, і цей погром тим чи іншим чином відчувається на багатьох землях і понині...

WIOSNA r. 1902 [47]

Maj! Lecz gdzie ty, ptaku wiosny,
Bardziej cudnej twej królowny? –
Milczy śpiew twój, śpiew młodosny,
Łzami drżący, jak łza rzewny!..

Pani twoja – w łzach, niestety –
Blasków, czarów pozbawiona...
Drzew bezlistnych drżą szkielety...
I fioletek w chłodzie kona!..

Rozżalone smutkiem ziemi,
Niebo dobre nad nią płacze...

Noc nie dzwoni hymny twemi,
Jękiem trwożą ją puhacze!..

I poranna zorza w schodzi
Bez uśmiechu, smutna, blada...
Dzień, wyrzawszy z mgły powodzi,
Płaszcz żałoby na się wkłada...

Czyż to ona?.. Czyż to wiosna,
Co blaskami mrok roztrąca?
Ta wesola, ta radosna,
Życia hasłem świat budząca?..

Czyż to wiosna, czyż to ona?..
Gdzież jej szata szmaragdowa?
Z róż i lilji jej korona?
Gdzież jej zwiastun? Puszczyk, sowa?..

Wiek XX nas nie pieści!
Wiosny nawet nam zazdrości!..
A zdaleka smutne wieści:
Kłęski, łzy i krew ludzkości!..

Smutna wiosna!.. Rozpętany
Szał żywiołów!.. Wyje, świszcze
Orkan ognia!.. Wraǳ wulkany!..
Z miast i ludzi – popiół, zgliszcze!..

Smutna wiosna!.. Straszne wieści!..
Kłęski, groby, łzy ludzkości!..
Wiek XX nas nie pieści...
Wiosny nawet nam zazdrości!..

Klemens Podwysocki

Спадщина художника та його вшанування

До наших днів збереглося 1150 акварелей і графічних робіт Наполеона Орди, 177 з яких – із архітектурними пейзажами України. Більша частина оригіналів його творів – 977 – зберігається в Національному музеї Кракова, в який вони були передані в 1886 році внучатою племінницею художника Констанцією Скірмунт. Сім'я Северина Смоліковського подарувала Національному музею Варшави 30 акварелей і рисунків Наполеона Орди. Колекції літографій знаходяться в Науковій бібліотеці Державного академічного інституту живопису, скульптури та архітектури імені І. Ю. Рєпіна Російської художньої академії (повна колекція 260 літографій 8 серій «Альбому історичних краєвидів Польщі»), Національному музеї Варшави, Національній бібліотеці Варшави, Львівській національній науковій бібліотеці України імені Василя Стефаника (мистецтвознавчий відділ – 7 альбомів), Національній бібліотеці Біло-

русі (арт-галерея – 197 літографій), бібліотеці Університету Миколи Коперника в Торуні (110 літографій у трьох серіях), Російському державному історичному архіві у Санкт-Петербурзі (близько 80 літографій), Хмельницькому обласному краєзнавчому музеї (51 літографія), Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (1 альбом), Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (відділ цінної книги), бібліотеці Вільнюського державного університету, Історичному музеї-заповіднику в Кам'янець-Подільському (2 літографії) [3, с. 20–22, 108; 17; 21; 33].

Творча спадщина Орди нараховує понад 2000 малюнків. Художник-мандрівник створив понад 800 малюнків, на яких зображені архітектурні пейзажі міст, садиби та садово-паркові ансамблі відомих людей дев'яток губерній Російської імперії. Деякі з них пов'язані з Тадеушем Костюш-ком, Юліаном Немцевичем, Адамом Міцкевичем, Станіславом Монюшком, Адамом Нарушевичем, Елізою Ожешко [17].

Українські краєвиди Орди публікувалися у багатьох польських, білоруських, литовських, російських і українських історичних і краєзнавчих дослідженнях. Зокрема, у п'ятому томі «Живописной России» (1897) є малюнки замків і палаців у Корці, Вишнівці, Дубному, Рівному. Кілька малюнків вміщено в «Історичному календарі» за 1993 рік, серед них – малюнок луцького замку Любарта, який використовували архітектори та будівельники при реставрації замку. Малював Наполеон Орда з великою точністю, передаючи тонкі архітектурні деталі. Його малюнки використовувалися під час підготовки проектів реставраційних робіт Золотих воріт та Андріївської церкви в Києві, Державного дендрологічного парку «Олександрія» НАН України в Білій Церкві, костелу Івана Предтечі в Білій Церкві, костелу Святого Миколая в Смотричу, костелу Успіння в Летичеві, домініканського монастиря в Мурафі, Покровської церкви-замку в Шарівці, фортеці в Кам'янець-Подільському, замків у Луцьку, Дубні, Острозі, Олеську та Підгірцях. З 1975 року спеціалісти інституту «Укрпроектреставрація» працюють над проектом реставрації палацового комплексу в Тульчині, за яким планується відтворення його втрачених частин: театру, стайні та парку. При цьому використовуються два зображення палацового ансамблю, виконані Наполеоном Ордою. Твори художника представляють собою цінність ще й тим, що деяких зображених на них споруд уже немає або вони були перебудовані. Віктор Вечерський у своїй монографії «Втрачені

об'єкти архітектурної спадщини України» зібрав дані про 396 втрачених визначних споруд. Автор використав рисунки та літографії Наполеона Орди: палац князів Любомирських у Рівному, палац князів Сангушків у Ізяславу, замок у Новомалині, замок у Жванці, замок Федора Сутковецького в Сутківцях, єзуїтський колегіум у Острозі. Якщо буде прийняте рішення про відновлення якихось із цих об'єктів, реставратори звернуться за допомогою до робіт митця [3, с. 32, 70–71, 75–76, 145; 5, с. 371, 374–375, 389, 406, 410, 413; 17; 52].

Один із альбомів літографій з малюнків Наполеона Орди зберігається у Волинському краєзнавчому музеї. Більшість краєвидів цього альбому – з Білорусі та Польщі, 6 – із України: 4 – з Волині: могила князя Пронського та капличка «Свята Текля» на околицях Берестечка, замок у Дубно, замок Радзивіллів в Олиці, містечко Заслав, 2 – з Поділля. Ці історичні місця можна впізнати й сьогодні. Біля Берестечка стоїть пам'ятник на могилі князя Пронського. Капличка «Свята Текля» була побудована на могилі 300 дівчат-мучениць, убитих татарами під час втечі від козаків. Щоб переправитись через болотисту притоку Стиру, татари загатили її дамбою з тіл нещасних полонянок. Капличка була зруйнована, і лише завдяки малюнку Наполеона Орди її вдалося відтворити. Колекція малюнків художника виявилася цінною не тільки для істориків і краєзнавців, а й для археологів, реставраторів, будівельників. Уже немає мальовничого озера біля замку Радзивіллів у Олиці, але сам колись пишний і багатий замок стоїть нині з обдертими стінами, в яких розмістилася психіатрична лікарня [17; 54].

Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець» (Кам'янець-Подільський) придбав у колекціонера В. Руцького 123 літографії Наполеона Орди, з яких 28 літографій присвячені Волинській губернії. У Хмельницькому обласному краєзнавчому музеї зберігається 51 літографія митця [3, с. 20–21].

Зі своїх художніх подорожей більше всього часу Наполеон Орда приділив мандрівкам Волиню. Серед робіт художника найбільше присвячені саме їй. Всього відомі 194 зображення 163 краєвидів і об'єктів 113 населених пунктів Волинської губернії: *Антоніни*: Палац Потоцьких – 3 шт.; *Базалія*: Костел парафіяльний Св. Трійці; *Бережки*: Замок Денискових; *Бережниця*: Костел парафіяльний Св. Архангела Рафаїла; *Бережці*: Палац Тарновських; *Берестечко*: Костел тринітарський Св. Іоанна Хрестителя. Руїни кляштора +¹⁵ Палац

Вітославських + Обеліск на місці битви короля Яна Казимира та Богдана Хмельницького в 1651 році; *Білозірка*: Палац Бжостовських; *Біла Криниця*: Палац Чосновських. Руїни замку Збаразьких; *Боремель*: Руїни палацу Чацьких; *Бочаниця*: Палац Четвертинських (колекція Валевських); *Брани*: Палац Загурських; *Бужани*: Палац Загурських; *Битень*: Подвір'я Чернецьких; *Варковичі*: Замок Млодеських (колекція Ледуховських) – 2 шт. + Костел бернардинський; *Верхнів*: Руїни замку. Палац Ільїнських – 3 шт.; *Вишгородок*: Костел парафіяльний Зішестя Святого Духа; *Вишнівець*: Загальний вигляд. Церкви. Костели + Руїни Костелу кармелітського Св. Михаїла + Палац Вишневецьких; *Володимир-Волинський*: Руїни кафедрального Костелу + Каплиця св. Йосипа; *Воскодави*: Палац Дзедушицьких; *Глуша Велика*: Палац Красицьких; *Голоби*: Костел парафіяльний Св. Михаїла Архангела + Руїни палацу Віглів; *Городець*: Палац Урбановських; *Городище*: Костел і кляштор кармелітський – 2 шт.; *Городниця*: Подвір'я Руліковських; *Городок*: Палац Естерхазів; *Гриців*: Палац Грохольських – 2 шт.; *Губків*: Церква. Руїни замку Симашків; *Дедеркали Великі*: Костел парафіяльний Св. Хреста; *Дермань*: Палац Любомирських; *Дубно*: Замок Сангушків (колекція Острозьких) + Руїни замку Сангушків. Палац Любомирських; *Дубровиця*: Костел і кляштор Піарів; *Єлизаветпіль*: Садиба Ясенських; *Житомир*: Костел кафедральний Св. Софії + Костел і кляштор Сестер Милосердя + Будинок губернатора + Передмістя – 2 шт.; *Жуківці*: Палац Жищевських (колекція Чарторийських); *Загайці Великі*: Палац Потоцьких (колекція Бобрових) – 2 шт.; *Звягель* (з 1796 р. – Новоград-Волинський): Руїни замку. Церкви + Загальний вигляд; *Зозулинці Великі*: Загальний вигляд; *Ізяслав*: Костел парафіяльний Св. Іоанна Хрестителя + Костел бернардинів Св. Михаїла. Кляштор + Костел Місіонерів Св. Йосипа. Палац Сангушків (колекція Заславських) – 6 шт.; *Карпівці*: Подвір'я Синицьких. Костел; *Клевань*: Руїни замку Чарторийських; *Кодня*: Палац Корзеньовських; *Козин*: Замок Тарновських (колекція Фірлеїв). Костел домініканський Св. Іоанна Хрестителя, Св. Станіслава; *Колодне*: Костел парафіяльний Св. Мартина і Єлизавети. Палац Свейковських + Палац Свейковських + Загальний вигляд; *Корець*: Руїни замку Чарторийських (колекція Корецьких, Богушовича); *Коростень*: Подвір'я Прушинських; *Краснопіль*: Палац Оскерків; *Кревін* (?): Палац Германіє (колекція Яблоновських); *Кременець*: Костел францискан-

¹⁵ Плюсами відокремлені зображувані об'єкти одного населеного

пункту.

ський + Руїни замку; *Кульчини*: Палац Грохольських; *Кураш*: Каплиця; *Кустин*: Палац Чайковських (колекція Отецьких); *Лашки* (з 1947 р. – Морозівка): Загальний вигляд; *Луцьк*: Костел кафедральний єзуїтський Св. Трійці – 2 шт. + Костел бернардинський + Руїни Костелу і кляштору домініканського Успіння Богородиці – 2 шт. + Руїни Костелу і кляштору кармелітів + Замок; *Любар*: Костел парафіяльний домініканський Св. Михаїла Архангела та Іоанна Непомука і кляштор + Костел і кляштор василіянський + Палац Воджицьких; *Ляхівці* (з 1946 р. – Білогір'я): Костел домініканський. Св. Трійці, Св. Св. ап. Петра і Павла, Успіння Богородиці. Костел парафіяльний + Руїни замку Яблоновських; *Матвіївці*: Палац Ледуховських; *Мацеїв* (з 1946 р. – Луків): Костел парафіяльний + Палац Манчинських; *Межиріч Корецький*: Палац Отецьких + Костел парафіяльний Св. Антонія; *Межиріч Острозький*: Костел і кляштор францисканський – 2 шт.; *Миропіль*: Палац Чапських + Загальний вигляд; *Мізоч*: Палац Карвицьких; *Млинів*: Палац Ходкевичів + Загальний вигляд; *Молочки*: Палац Замоївських (колекція Пжицьких) – 2 шт.; *Новомалин*: Палац Сосновських – 2 шт.; *Новоселиця*: Палац Пжицьких – 2 шт. + Палац Гагаріних; *Новоставці*: Подвір'я Зволінських; *Оженин*: Подвір'я Єловських. Костел; *Олексинець*: Замок Жищевських (колекція Вишневецьких, Корецьких, Чарторийських) – 2 шт.; *Олика*: Костел Св. Трійці + Замок Радзівіллів (колекція Кишків); *Орестів*: Палац Єловицьких; *Острог*: Загальний вигляд + Руїни замку Острозьких – 2 шт. + Церква Богоявлення + Руїни Костелу і кляштору єзуїтського; *Острожець*: Палац Ледуховських; *Перемиль*: Палац Петрушевських – 2 шт.; *Підинки* (?): Палац Валевських; *Підлужне*: Палац Чарторийських (колекція Радзівіллів); *Плоска*: Палац Четвертинських – 2 шт.; *Плужне*: Палац Яблоновських; *Погоріла Вища* (з 1967 р. – Ялинівка): Палац Четвертинських – 2 шт.; *Порицьк* (знищений у роки Другої світової війни): Костел парафіяльний єзуїтський Св. Трійці та Св. Михаїла Архангела + Палац Чацьких і бібліотека; *Потуторів*: Подвір'я Чосновських; *Почаїв*: Почаївський монастир; *Райки*: Загальний вигляд; *Рашиники* (?): Палац Абамельків (колекція Стецьких); *Ридомль*: Руїни замку Чарторийських; *Рівне*: Подвір'я Любомирських + Палац Любомирських – 2 шт.; *Ружин*: Подвір'я Сіментовських + Літній палац Сіментовських; *Седлище*: Палац Понінських; *Сивки*: Подвір'я Радзимінських; *Седлище*: Палац Понінських; *Слаута*: Палац Сангушків + Костел парафіяльний Св. Дороти – 2 шт. + Палацові стайні +

Подвір'я Потоцьких + Подвір'я Плотницьких (колекція Жевуських) + Суконна фабрика + Фабрика залізних виробів + Паперова фабрика; *Слободиче*: Загальний вигляд; *Смордва*: Палац Ледуховських – 2 шт.; *Старокостянтинів*: Костел парафіяльний Св. Трійці + Замок + Загальний вигляд; *Степань*: Загальний вигляд + Церква + Синагога; *Тайкури*: Загальний вигляд. Руїни замку Ільїнських (колекція Вишневецьких); *Теофіполь*: Руїни кляштору й Костелу парафіяльного тринітарського Св. Трійці + Палац Сапегів; *Тихомель*: Руїни гроба Аріанського; *Тростянець*: Подвір'я Злотницьких – 3 шт. + Церква Св. Михаїла Архангела; *Троянів*: Подвір'я Стадницьких (колекція Зелінських); *Турійськ*: Костел парафіяльний Св. Франциска; *Тучин*: Загальний вигляд. Костел парафіяльний Св. Михаїла Архангела. Церква Воскресіння Господнього + Палац Валевських; *Улча*: Палац Прушинських; *Урвенна*: Палац; *Урла*: Загальний вигляд. Руїни замку Тарновських (колекція Кошинських); *Федорівка*: Палац Орліковських – 2 шт.; *Холонів*: Палац Красицьких (колекція Холоневських); *Хорошів*: Палац Тарновських (колекція Стройновських); *Чайчинці*: Палац Орловських (колекція Вишневецьких, Мнишів); *Чуднів*: Костел парафіяльний Віднайдення Св. Хреста + Подвір'я Жевуських; *Шенетівка*: Заклад мінеральних вод; *Шпанів*: Руїни палацу Радзівіллів; *Шумськ*: Загальний вигляд. Костел [3, с. 126–128].

На сьогодні за ініціативою президента Асоціації «Бальзак–Ганська», кавалера ордену Почесного Легіону, ініціатора масштабного фестивалю «Balzac Fest» в Україні Жана Роша планується масштабна реконструкція маєтку у Верхівні в рамках підтримки міжнародного туристичного маршруту «Дорога Бальзака». Куратором реконструкції маєтку з українського боку виступає голова Житомирської обласної ради Володимир Федоренко. Знову фахівці звертаються до малюнків Наполеона Орди, що збереглися до нашого часу. Польська дослідниця життя та творчості художника Марія Качановська пише про 10 збережених акварельних робіт, виконаних у Верхівні: зображення загального вигляду місцевості, малюнки палацу Жевуських, мисливський павільйон, домова каплиця, оранжерея, а також будинок доктора Адольфа Кнотте. Більшість робіт із цієї серії мають пейзажний характер [19, с. 8, 11–14; 39, с. 134].

Наполеону Орді присвячені статті в «Українській загальній енциклопедії» (1934), «Словнику художників України» (1973), «Українській радянській енциклопедії» (1974–1985), «Українському радянському енциклопедичному словнику» (1987), енциклопедичному довіднику «Митці України»

(1992), «Енциклопедії історії України» (2010) [9, с. 623; 18, с. 435; 28, с. 166–167; 30, стб. 936; 31; 32, с. 589].

В 1997 році недалеко від центральної площі містечка Іванове був встановлений пам'ятник Наполеону Орді (скульптор Ігор Голубев, архітектор В'ячеслав Косяк) [7; 54].

Зображення Несвізького замку Радзивіллів пензля Наполеона Орди розміщене на другій за номіналом (100 000 рублів) банкноті Республіки Білорусь зразка 2000 року [20].

2007 року світова громадськість відзначала 200-річчя з дня народження Наполеона Орди. Віддаючи шану безцінному внеску художника у візуальне збереження архітектурної спадщини країн Європи, в тому числі й України (Волинської, Подільської, Київської губерній та Галичи-

ни за адміністративно-територіальним поділом у XIX столітті), ця подія була включена в календар пам'ятних дат ЮНЕСКО [7; 20].

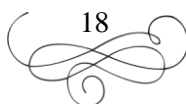
У рамках ювілейних заходів, приурочених до 200-річчя від дня народження Наполеона Орди, в центрі Парижа, недалеко від оперного театру «Опера Гарньє», встановлено меморіальну дошку на його честь [21].

У 2007 році у Вороцевичах Іванівського району Берестейської області, рідному селі митця, створено єдиний у світі музей Наполеона Орди. Музей зустрічає відвідувачів словами Орди: «Хто хоч пригорщами землю носить, той насипле гору», які були творчим і життєвим кредо цієї непересічної людини [55].

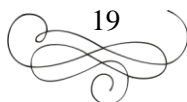
Іменем Наполеона Орди названо вулиці в містах Білорусі: Мінську, Бересті, Гродні, Івановому [20].

Джерела:

1. Александр Кароль Гроза [Електронний ресурс]. *Вікіпедія*: вільна енциклопедія. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Александр_Кароль_Гроза (дата звернення 20.04.2020). Назва з екрана.
2. Бенедыкт Коляшко [Електронний ресурс]. *Вікіпедія*. Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Коляшко,_Бенедыкт (дата звернення 27.01.2022). Назва з екрана.
3. Березина І. В. *Архітектурна спадщина України у творчості Наполеона Орди: іконографія та принципи використання*: монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 152 с.
4. Варненська Моніка. Романтична подорож пана Оноре: документальна повість. Закінчення. Пер. з пол. А. Бурачка. *Всесвіт*: літературно-мистецький та громадсько-політичний журнал. 1976. № 8 (572), серпень. С. 79–149.
5. Вечерський В. В. *Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України*. Київ: НДІПІАМ, 2002. 592 с. [Науково-дослідний інститут теорії та історії архітектури й містобудування; Головне управління містобудування і архітектури Київської міськдержадміністрації]
6. Днепровский Евгений. Новые материалы о Наполеоне Орде и его семье [Электронный ресурс]. *Гістарычная брама*: Гістарычка-краязнаўчы часопіс. 2008. № 1 (23). Режим доступу: <http://brama.brestregion.com/nomer23/artic15.shtml#> (дата звернення 27.01.2022). Заглавие с екрана.
7. Досьє: Наполеон Орда: художник, который остановил время [Электронный ресурс]. *БЕЛТА*. Режим доступу: <https://virtualbrest.ru/news45137.php> (дата звернення 29.01.2022). Заглавие с екрана.
8. Дубое (Брестская область) [Электронный ресурс]. *Вікіпедія*. Режим доступу: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Дубое_\(Брестская_область\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Дубое_(Брестская_область)) (дата звернення 27.01.2022). Заглавие с екрана.
9. *Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 7: Мл – О*. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2010. С. 623.
10. Єва Фелінська [Електронний ресурс]. *Вікіпедія*. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Єва_Фелінська (дата звернення 27.01.2022). Назва з екрана.
11. Журавська Л. Г. *Музей Оноре де Бальзака у Верхівні*: путівник. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛГД», 2017. 60 с.: іл.
12. Канстанцін Скірмунт [Электронны рэсурс]. *Вікіпедія*. Режим доступу: https://be.wikipedia.org/wiki/Канстанцін_Скірмунт (дата звернення 27.01.2022). Імя з екрана.
13. Козлов В. Л. Малоизвестные документы из жизни Наполеона Орды [Электронный ресурс]. *Національний історический архив Беларусі*. Режим доступу: https://niab.by/stat/kozlov_ord (дата звернення 27.01.2022). Заглавие с екрана.
14. Котелко Сергей. Верховня. Ржевуские [Электронный ресурс]. *Путешествия Историей (история архитектурных памятников, особняков, бывших имений и семей, ими владевших)*. Режим доступу: <http://sergekot.com/верховня-ржевуские> (дата звернення 27.01.2022). Заглавие с екрана.
15. Леонюк Володимир. *Словник Берестейщини*. Львів: Видавнича фірма «Афіша», 2010. 248 с. [<http://druzi.by/wp-content/uploads/2014/08/slovnuk-2.pdf>]
16. Людвиг IV Гессенский [Электронный ресурс]. *Вікіпедія*. Режим доступу: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Людвиг_IV_\(великий_герцог_Гессенский\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Людвиг_IV_(великий_герцог_Гессенский)) (дата звернення 27.01.2022). Заглавие с екрана.
17. Мандзюк Феодосій. Українські мандри Орди [Електронний ресурс]. *Дзеркало тижня*. 2004. № 23 (12–18 червня). Режим доступу: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/ukrayinski_mandri_ordi.html (дата звернення 27.01.2022). Назва з екрана.
18. *Митці України*: енциклопедичний довідник. За ред. А. В. Кудрицького. Київ: «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1992. С. 435.
19. Молочкова Н. С., Клименко Ю. О. План садиби А. А. Ржевуського, 1900 р. – важливе картографічне джерело для відновлення Верхівнянського парку [Електронний ресурс]. *Наукові доповіді Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2015. № 4. Режим доступу: https://nd.nubip.edu.ua/2015_4/26.pdf (дата звернення 27.01.2022). Назва з екрана.
20. Наполеон Орда [Електронний ресурс]. *Вікіпедія*: вільна енциклопедія. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Наполеон_Орда (дата звернення 29.01.2022). Назва з екрана.
21. *Наполеон Орда – художник «остатков нашей былой славы и цивилизации»*. [Электронный ресурс]. Режим доступу: <https://www.liveinternet.ru/users/norma45/post312373917> (дата звернення 29.01.2022). Заглавие с екрана.

22. Несцярчук Леанід. *Замкі, палацы, паркі Берасцейшчыны X–XX стагоддзяў (гісторыя, стан, перспектывы)*. Мінск : БЕЛТА, 2002. 334 с. [<https://orda.of.by/lib/nesterchuk/zppb>]
23. Парк Марии Радзевич [Электронный ресурс]. *Туристический Кобрин. Памятные места в районе: Грушево*. Режим доступа: <https://ikobrin.ru/kobtur-marrad.php> (дата обращения 29.01.2022). Заглавие с экрана.
24. Петраускас Андрій. Знайдена ікона може претендувати на роль реліквії Житомира [Електронний ресурс]. *Житомирський кур'єр*. Режим доступу: https://ztnews.com.ua/археолог-андрій-петраускас-знайдена/?fbclid=IwAR3_knXdtR_69dp_D8HGZsjPgfbPNWeCBMx6хu95sVSifhc1ZeQDMqM_uU (дата звернення 29.01.2022). Назва з екрана.
25. Род Скірмунтаў [Электронны рэсурс]. *Вікіпедыя*. Рэжым доступу: https://be.wikipedia.org/wiki/Под_Скірмунтаў (дата звароту 29.01.2022). Назва з экрана.
26. Самута Павел. Деревня Пески – привлекательное место отдыха в Беларуси [Электронный ресурс]. *Livejournal*. Режим доступа: <https://pavel-samuta.livejournal.com/3166.html> (дата обращения 29.01.2022). Заглавие с экрана.
27. Скірмунт Роман Олександрович [Электронний ресурс]. *Вікіпедія*. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Скірмунт_Роман_Олександрович (дата звернення 27.01.2022). Назва з екрана.
28. *Словник художників України*. Академія наук УРСР ; ред. кол. М. П. Бажан (відп. ред.) та ін. Київ : Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1973. С. 166–167.
29. *Топонімічні легенди Житомирщини*. Упорядкування, редагування і передмова Петра Білоуса. Житомир : ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк», 2022. 192 с.
30. *Українська загальна енциклопедія. Книга знання : в 3 т. Т. 2 : 3 – Р*. Гол. ред. І. Раковський ; [В. Дорошенко, М. Рудницький, В. Сімович]. Львів ; Станіслав ; Коломия : Рідна школа, 1933. Стб. 936.
31. *Українська радянська енциклопедія : в 12 т.* [Електронний ресурс]. 1974–1985. Режим доступу: <http://leksika.com.ua/ue/> (дата звернення 24.05.2022). Назва з екрана.
32. *Український радянський енциклопедичний словник : у 3 т. 2-ге вид. Т. 2 : Каліграфія – Португальці*. Гол. ред. Ф. С. Бабичев. Київ : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1987. С. 589.
33. Улица Наполеона Орды [Электронный ресурс]. *Администрация Московского района г. Минска*. Режим доступа: <https://mosk.minsk.gov.by/svedeniya-o-rajone-new/ikh-imenami-nazvany-ulitsy/2061-ulitsa-napoleona-ordy> (дата обращения 29.01.2022). Заглавие с экрана.
34. Brzostowski A. B. *Kronika Żytomiarska. Kłosy : czasopismo ilustrowane, tygodniowe, poświęcone literaturze, nauce i sztuce*. T. XXVII. Warszawa, 1878. Nr. 701, 23 Listopada/5 Grudnia. S. 363.
35. Brzostowski Aleksander Bolesław. Aleksandr Groza. Brzostowski Aleksander Bolesław. *Ci, których znałem : Garść luźnych wspomnień, opisów i wrażeń*. Warszawa : Druk Ed. Nicz i Spółka Nowy-Świat, 1910. S. 72–87.
36. Długosz Józef. Adam Mieszko-Maliskiewicz (1829-12-24 – 1899) [Dokument elektroniczny]. *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*. Tryb dostępu: <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/adam-mieszko-maliskiewicz> (data wejścia 10.05.2020).
37. Dubiecki Maryan. *Młodzię polska w Uniwersytecie kijowskim przed rokiem 1863*. Kijów : Nakł. księgarni Leona Idzikowskiego, 1909. S. 50.
38. Hruszowa [Dokument elektroniczny]. *Dwory i Palace Pogranicza*. Tryb dostępu: <http://dworypogranicza.pl/index.php/bialorus/78-hruszowa> (data wejścia 27.01.2022).
39. Kaczanowska Maria. Napoleon Orda twórca widoków architektonicznych. Zarys życia i twórczości. *Rocznik muzeum narodowego w Warszawie : XII*. Komitet redakcyjny : Stanisław Lorentz, Kazimierz Michałowski. Warszawa : Drukarnia im. Rewolucji Październikowej w Warszawie, 1968. S. 115–159.
40. Maniakowska-Jazownik Zofia, Lisai Yulia. Nieznane praktyki Napoleona. Rysunki Ordy w innym świetle. *Notes Konserwatorski*. 2017. № 19. S. 139–160.
41. Maria Rodziewiczówna [Dokument elektroniczny]. *Wikipedia* : wolna encyklopedia. Tryb dostępu: https://pl.wikipedia.org/wiki/Maria_Rodziewiczówna (data wejścia 27.01.2022).
42. *Metryki Wołyni: XIX-wieczne metryki z Wołynia* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: http://wolyn-metryki.pl/Wolyn/index.php?imie_szuk=&nazw_szuk=P%B3otnick&miej_szuk=¶_szuk=&rok_start_szuk=&rok_koniec_szuk= (data wejścia 27.01.2022).
43. Minakowski Marek Jerzy [Dokument elektroniczny]. *Genealogia potomków Sejmu Wielkiego*. Tryb dostępu: <http://www.sejm-wielki.pl> (data wejścia 27.01.2022).
44. [Nekrolog] : Ś. p. Napoleon Orda [...] [Dokument elektroniczny]. *Academica wypożyczalnia*. Tryb dostępu: <https://academica.edu.pl/reading/readSingle?cid=121143045&uid=120286530> (data wejścia 27.01.2022).
45. Orgelbranda S. *Encyklopedia Powszechna : z ilustracjami i mapami. T. XVI : od Z do Żyżmorskie starostwo i Suplement*. Warszawa : Drukarnia S. Orgelbranda Synów, 1904. S. 160.
46. Orgelbranda S. *Encyklopedia Powszechna : z ilustracjami i mapami. T. XI : od litery O do Polonus*. Warszawa : Wydawnictwo Towarzystwa Akcyjnego ; Drukarnia S. Orgelbranda Synów, 1901. S. 116.
47. Podwysocki Klemens. Wiosna r. 1902. *Kurier Warszawski*. 1902. № 138, 8 (21) maja. S. 4.
48. Rodziewicz Maria [Dokument elektroniczny]. *Biblioteka-Forum. Dynamiczny Herbarz Rodzin Polskich*. Tryb dostępu: <https://genealogia.okiem.pl/forum/viewtopic.php?f=51&t=13968> (data wejścia 27.01.2022).
49. Rodzina Pusłowskich [Dokument elektroniczny]. *Cieslin*. Tryb dostępu: <https://www.cieslin.pl/rodzina-puslowskich> (data wejścia 27.01.2022).
50. Skirmuntt Jadwiga. *Pani na Hruszowej. Dwadzieścia pięć lat wspomnień o Marii Rodziewiczównie*. Wstęp i opracowanie Grażyna Łaptos. Warszawa : Wydawnictwo Alfa, 1994.
51. Skręt Rościślaw. Klemens Podwysocki (1832 – 1903-10-21) [Dokument elektroniczny]. *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*. Tryb dostępu: <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/klemens-podwysocki> (data wejścia 12.09.2020).
52. Wasylewski Stanisław. Napoleon Orda. Człowiek, który zysował Polskę od morza do morza. *Welkopolska Ilustracja*. 1929. № 43, 28 Lipca. S. 4–5, 10.
53. *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. T. XXXI–XXXII : Instygator – Joel Manuel*. Warszawa : Drukarnia Aleksandra Tadeusza Jezierskiego, 1903. S. 566.
54. Zalgalina. Наполеон Орда. Часть вторая [Электронный ресурс]. *Livejournal*. Режим доступа: <https://zalgalina.livejournal.com/127168.html> (дата обращения 29.01.2022). Заглавие с экрана.
55. Zalgalina. Наполеон Орда. Часть первая [Электронный ресурс]. *Livejournal*. Режим доступа: <https://zalgalina.livejournal.com/126740.html> (дата обращения 29.01.2022). Заглавие с экрана.
56. *Xięga Pamiątkowa w 50-letnią rocznicę powstania roku 1830; zawierająca spis imienny dowódców i sztabs-oficerów tudzież oficerów, podoficerów i żołnierzy Armii Polskiej w tymż roku krzyżem wojskowym «Virtuti Militarii» ozdobionych*. Lwów : Nakładem Drukarni Ludowej, 1881. 224 s.

Polka "Feu follet"

Полька "Feu follet"

Polka "Feu follet"

na fortepian

для фортепіано

Pour le Piano

Ofiarowane Pannie Hrabinie Katarzynie Rzewuskiej

Присвячена панні графині Катерині Жевуській

Dédiée à mademoiselle Catherine comtesse Rzewuska

Napoleon Orda

Наполеон Орда

Napoleon Orda

Allegretto

The musical score is presented in four systems, each with a treble and bass staff. The key signature is one flat (B-flat) and the time signature is 2/4. The tempo is marked 'Allegretto'. The score includes various musical notations such as slurs, accents, and dynamic markings like 'p' (piano). Below the bass staff, there are markings 'Ped.' followed by an asterisk, indicating pedaling instructions. The piece concludes with a double bar line and repeat dots.

35

Ped. * *Ped.* * *Ped.* * *Ped.* * *Ped.*

44

* *Ped.* * *Ped.* * *Ped.* * *Ped.*

52

* *Ped.* * *Ped.* * *Ped.* *

60

Ped. * *Ped.* * *Fine* *Ped.* * *Ped.*

68

* *Ped.* * *Ped.* * *Ped.* *

77

Reo. Reo. *

This system contains measures 77 through 84. The right hand features a melodic line with eighth-note patterns and slurs. The left hand provides a harmonic accompaniment with chords and single notes. Performance markings include 'Reo.' and an asterisk.

85

Reo. * Reo.

This system contains measures 85 through 93. The right hand continues the melodic development with slurs and ties. The left hand accompaniment remains consistent. Performance markings include 'Reo.' and an asterisk.

94

* Reo. * Reo. * Reo. * Reo. *

This system contains measures 94 through 102. The right hand has more complex melodic figures. The left hand accompaniment includes some chords with ties. Performance markings include 'Reo.' and an asterisk.

103

Reo. * Reo. Reo. * Reo.

This system contains measures 103 through 111. The right hand features a more active melodic line. The left hand accompaniment includes chords with ties. Performance markings include 'Reo.' and an asterisk.

112

* Reo. * Reo. * Reo. * Reo. *

This system contains measures 112 through 120. The right hand continues with melodic patterns. The left hand accompaniment includes chords with ties. Performance markings include 'Reo.' and an asterisk.

121

Reo. Reo. * Reo. * Reo. D.C.P.

This system contains measures 121 through 128. The right hand has a melodic line that concludes with a double bar line. The left hand accompaniment includes chords with ties. Performance markings include 'Reo.', an asterisk, and 'D.C.P.' (Da Capo).

Dwa polonezy

Два полонези
Deux Polonaises

na fortepian
для фортепіано
Pour le Piano

Skomponowane i ofiarowane Pani Józefie Płotnickiej
Скомпоновані та присвячені пані Юзефі Плотницькій
Composées en Dédiées à Madame Josephine Plotnicka

op. 10
opus 10
op. 10

Napoleon Orda
Наполеон Орда
Napoleon Orda

Moderato

POLONAISE

p

ritard.

ritard.

ritard.

Ped. *

Ped. *

16

Musical score for measures 16-18. Treble clef, key signature of three sharps (F#, C#, G#). Measure 16 has a repeat sign. Measure 17 has a slur over the right hand. Measure 18 has a slur over the right hand. Bass clef accompaniment with chords and eighth notes.

19

Musical score for measures 19-21. Treble clef, key signature of three sharps. Measure 19 has a slur over the right hand. Measure 20 has a slur over the right hand. Measure 21 has a slur over the right hand. Bass clef accompaniment with chords and eighth notes. "Leo." and "*" are written below the bass line in measure 21.

22

Musical score for measures 22-24. Treble clef, key signature of three sharps. Measure 22 has a slur over the right hand. Measure 23 has a slur over the right hand. Measure 24 has a slur over the right hand. Bass clef accompaniment with chords and eighth notes. "Leo." and "*" are written below the bass line in measure 22.

Trio

25

Musical score for measures 25-28. Treble clef, key signature of two flats (Bb, Eb). Measure 25 has a slur over the right hand. Measure 26 has a slur over the right hand. Measure 27 has a slur over the right hand. Measure 28 has a slur over the right hand. Bass clef accompaniment with chords and eighth notes. "Leo." and "*" are written below the bass line in measures 25 and 27.

29

Musical score for measures 29-32. Treble clef, key signature of two flats. Measure 29 has a slur over the right hand. Measure 30 has a slur over the right hand. Measure 31 has a slur over the right hand. Measure 32 has a slur over the right hand. Bass clef accompaniment with chords and eighth notes. A "5" is written below the right hand in measure 31.

33

f

Ped. *

36

Ped. * Ped. *

39

f *p*

42

Ped. *

45

cresc.

Ped. *

49

p

Ped. *

53

dim.

Fine

Con anima

POLONAISE

Ped. * Ped. * Ped. *

*

7

8va

dim. *ritard.*

9 Loco

Loco * Loco * Loco *

12 con *8va*

con *8va*

15 Loco Sigue il trio

Loco Sigue il trio

Loco *

18

Loco *

21

Loco *

24

f

Reo. * Reo. * Reo. *

This system contains measures 24, 25, and 26. The right hand features a melodic line with eighth-note patterns and a trill in measure 26. The left hand provides a bass line with chords and moving lines. A dynamic marking of *f* is placed above the right hand in measure 25. The word "Reo." is written below the left hand in measures 24, 25, and 26, with asterisks between the occurrences.

27

Reo. * Reo. * Reo. * Reo. *

This system contains measures 27, 28, and 29. The right hand continues with eighth-note patterns and trills. The left hand has a bass line with chords. The word "Reo." is written below the left hand in measures 27, 28, 29, and 30, with asterisks between the occurrences.

30

cresc. *ff* *dim.* D.C.P. Trio

Reo.

This system contains measures 30, 31, 32, and 33. The right hand has a melodic line with a trill in measure 33. The left hand has a bass line with chords. Dynamic markings include *cresc.*, *ff*, and *dim.*. The instruction "D.C.P." is written above the right hand in measure 32, and "Trio" is written above the right hand in measure 33. The word "Reo." is written below the left hand in measure 33.

34

* Reo. *

This system contains measures 34, 35, 36, 37, and 38. The right hand has a melodic line with a trill in measure 38. The left hand has a bass line with chords. The word "Reo." is written below the left hand in measure 35, with asterisks on either side.

39

This system contains measures 39, 40, 41, and 42. The right hand has a melodic line with a trill in measure 42. The left hand has a bass line with chords.

44

Red. *

This system contains measures 44 through 48. The music is in a key with three sharps (F#, C#, G#) and a common time signature. The right hand features a melodic line with various intervals and rests, while the left hand provides a steady accompaniment. A dynamic marking of *Red.* (ritardando) is placed under the first measure of the system, and an asterisk (*) is located under the second measure. Hairpins indicate a gradual decrease in volume across the system.

49

v

This system contains measures 49 through 53. The right hand has a more active melodic line with eighth notes and sixteenth notes. The left hand continues with a consistent accompaniment. A dynamic marking of *v* (accent) is placed above the final measure of the system. A hairpin indicates a slight increase in volume towards the end of the system.

54

v
ritard.
Red. * Red.

This system contains measures 54 through 58. The right hand features a melodic line with a *v* (accent) marking above the first measure. The left hand has a steady accompaniment. A *ritard.* (ritardando) marking is placed in the middle of the system. Dynamic markings of *Red.* (ritardando) are placed under the first and last measures of the system, with an asterisk (*) between them. A hairpin indicates a gradual decrease in volume.

59

cresc.

This system contains measures 59 through 63. The right hand has a melodic line with a *cresc.* (crescendo) marking in the middle. The left hand provides a steady accompaniment. A hairpin indicates a gradual increase in volume. An asterisk (*) is located under the first measure of the system.

64

Risoluto

Red. *

This system contains measures 64 through 68. The tempo marking **Risoluto** is placed above the first measure. The right hand has a melodic line with a repeat sign at the beginning. The left hand has a steady accompaniment. A dynamic marking of *Red.* (ritardando) is placed under the first measure of the system, and an asterisk (*) is located under the second measure.

67

Ped. *

Ped. *

70

Ped. *

72

Ped. *

74

Ped. *

77

Ped. * *Ped.* * *ff* *Fine*

Stara piosnka

Стара пісня

na głos i fortepian

для голосу і фортепіано

Ofiarowana Teodozemu Justynowi Piekarskiemu

Присвячена Теодозію Юстинові Пекарському

Wiersz 1875 r. A. Pługa (A. Pietkiewicz)

Слова 1875 р. А. Плуґа (А. П'яткевич)

Muzyka 1826 r. przez N. Orda

Музика 1826 р. Н. Орда

Andantino

ŚPIEW

Sta - rą piosn - kę nu - cę so - bie Wy - śpie - wa - ną w ży - cia wios - nie
Zmar - ła mło - dość luź nie wskrze - śnie Z swem we - se - lem i swo - bo - dą
A że du - sza mło - dość bie - rze Z na - dzie - i mi - ło - ści wia - ry

PIANO

Ja w je - sien - nej wie - ku do - bie Na jej dźwięk mi ser - ce roś - nie Bo w je - sien - nej
Lecz się star - zeć mniej bo - le - śnie Czu - jąc w so - bie du - szę mło - dą Lecz się sta - rzeć
Więc gdy u - fam ko - cham wie - rzę Za po - mi - nam żem już sta - ry Ja w je - sien - nej

ży - cia do - bie Bło - go wios - nę wspom - nieć so - bie.
mniej bo - leś - nie Czu - jąc w so - bie du - szę mło - dą.
ży - cia do - bie Pieśń wios - nia - ną nu - cę so - bie.

Fine

D.C.M.

Stara piosnka

Стара пісня

Ofiarowana Teodozemu Justynowi Piekarskiemu
Присвячена Теодозію Юстинові Пекарському

Napoleon Orda
Наполеон Орда

Mazur allegretto

PIANO

The first system of the musical score is in 3/4 time and begins with a piano (PIANO) dynamic. It consists of two staves: a treble staff and a bass staff. The treble staff contains a melody with eighth and sixteenth notes, often beamed together, and some chords. The bass staff provides a rhythmic accompaniment with eighth notes and chords. A fermata is placed over a chord in the treble staff in the third measure.

The second system continues the piece with similar melodic and harmonic patterns in both staves. It features a variety of note values and rests, maintaining the 3/4 time signature.

The third system concludes the piece with a double bar line and the word "Fine" centered below the bass staff. The notation includes a final cadence in both staves.

The fourth system continues the piece, ending with a double bar line and the marking "D.C." (Da Capo) at the bottom right. The notation shows the continuation of the melodic and harmonic themes.

Редактор серії	Ельвіра Гілевич
Redaktor serii	Elwira Gilewicz
Музичний редактор серії	Ірина Копоть
Muzyczny redaktor serii	Irena Koroc
Технічний редактор	Володимир Остринський
Techniczny redaktor	Włodzimierz Ostryński
Комп'ютерний набір нот	Людмила Войцехівська
Komputerowy zapis nut	Ludmila Wojciechowska
Макет і дизайн	Тетяна Безверха
Makieta i designe	Tatiana Bezwercha

Видавець
ГО «Житомирська обласна Спілка поляків України»
Wydawca
Żytomierski Obwodowy Związek Polaków na Ukrainie

Формат 60×84/8. Ум. друк. арк. 4,0.
Тираж 300 прим. Зам. 011. 2022 р.

Видавець
ТОВ «Видавничий дім “Бук-Друк”»
м. Житомир, вул. Мала Бердичівська, 17-А
тел: 063 101 22 33

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції України
серія ДК № 7412 від 27.07.2021 р.*

Друк і палітурні роботи ФОП О. О. Євенок
м. Житомир, вул. Мала Бердичівська, 17-А
тел: 063 101 22 33, e-mail: printinzt@gmail.com

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції України
серія ДК № 3544 від 05.08.2009 р.*

M
W

